~~N.A~~ Gadadhar

Jagadishi samanya nirukti

जागदीशी सामान्य निरुक्ति

Sanskrit

Paper — Handwritten

~~N.A.~~ (~~very~~ 145 year old) 1930 Sambat

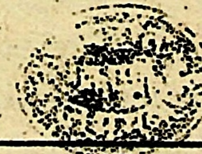
20

14.8" x 6"

~~Incomplete~~ Complete

॥अथजागदीशीसामान्यनिरुक्तिः प्रारभ्यते॥

जा·सा श्रीगणेशाय नमः॥ अथ सामान्यनिरुक्तेः शिरोमणिना एतावता प्रबंधेन सपरिकरं हेतुं निरूप्य तत्प्रसंगात् तत्त्वनिर्णयादिरूपतत्कार्य्यकारित्वाच्च तदाभासनिरूपणं प्रतिजानीते अथे
१ ति अनुमितीति यथाश्रुतमिदं हेतुदोषाणां लक्षणं तद्घटत्वञ्च दुष्टहेतूनां तदभिप्रायेणैव उपधेयसंकरेऽपीत्यादि वक्ष्यति तत्रानुमितिपदं अनुमितिनिष्ठकार्य्यतानिरूपकसम्बंधि
त्वेनानुमितितत्कारणज्ञानपरं साध्यव्याप्यहेतुमान् पक्षः साध्यवानित्याकारानुमितिपरं वा तेनैकत्र हेतौ व्यभिचारादिग्रहेप्यन्यस्य परामर्शादनुमित्युत्पादेन व्यभिचाराद्यास्या
दिज्ञानेनान्यथासिद्धत्वाच्च व्यभिचारादिग्रहाभावस्यानुमित्यजनकत्वेपि न क्षतिरिति वदन्ति। पर्वतो निर्वन्हिर्धूमो वन्हेरभिधेयत्वं वा मेयत्वस्य व्यभिचारी स्यादित्यादिभ्रमादनुमितिप्र
तिबंधादाह यथार्थेति ननु प्रतिबंधकज्ञानविषयव्यभिचारादिघटकसाध्यादेरपि प्रत्येकं हेत्वाभासतापत्तिः। अथ विशिष्टविषयज्ञानं प्रतिबंधकं तद्घटकञ्च न विशिष्टमिति क
चेत्तर्हि यथार्थेति व्यर्थं भ्रमविषयविशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादित्यनुशयेनाह। यद्देति। केचित्तु दुष्टानामेव हेतूनामेतानि लक्षणानि तत्र तृतीयमिव प्रथममपि ज्ञायमानव्यभिचा
रादेः प्रतिबंधकत्वमभ्युपेत्य तदर्थश्च तादृशाभावप्रतियोगिनो ये व्यभिचारादयस्तत्प्रकारकयथार्थज्ञानविषयत्वमग्रे च तत्त्वमिष्टस्य तद्वत्त्वमित्यर्थः आद्यस्यैव वा दु
ष्टहेतुलक्षणत्वमिति प्राहुः। लिंगमविवक्षितं यद्विषयत्वेन यादृशविशिष्टविषयत्वेन तेनानुमितिप्रतिबंधकपक्षविशेष्यकभ्रमविषये साध्याभावादौ सद्धेत्वादिनिष्ठेनातिप्रसं
त्व गः अवच्छेदकञ्चेहानतिरिक्तवृत्तित्वं तेन विशिष्टस्यासत्त्वेऽपि भ्रमात् प्रतिबंधेऽपि न क्षतिः विशेषणीयञ्च तादृशविशिष्टांतराघटितत्वेन तेन प्रमेयत्वादिविशिष्टे सव्यभिचा
रादौ नातिप्रसंगः एवञ्च पक्षतावच्छेदकादिविरहविशिष्टः पक्षः पक्षनिष्ठस्तद्विरहो वा साध्याभाववद्वृत्ति साधनं साधनवद्वृत्तिसाध्याभावो वा हेतुदोषः येन केनापि संबन्धेन तद्वा
श्च प्रकृतो हेतुर्दुष्टः यादृशधर्म्मिणि यादृशधर्मवत्ताज्ञानं अनुमितिप्रतिबंधकं तस्य धर्म्मिणस्तादृशधर्मवत्त्वं हेतुदोषद्वयमपि कश्चित्। अथ पर्वतत्वेन पक्षत्वे वन्हित्वेन सा
ध्यत्वे विशिष्टधूमत्वेन च हेतुत्वे पर्वतादेः कांचनमयत्वविरहो ह्रदस्य वन्हिधूमशून्यत्वं पर्वतस्य महानसीयवन्हिधूमविरहित्वं मेयत्वस्य केवलधूमस्य वा वन्हिव्यभिचारो वि
शिष्टस्य धूमस्य वा पर्वतीयवन्हिव्यभिचारो न दोषः न वा तत्सम्बन्धेन तत्र तस्य हेतोर्दुष्टत्वं अतस्तद्धर्मावच्छिन्नतत्पक्षकतद्धर्मावच्छिन्नतत्साध्यकतद्धर्मावच्छिन्नतद्धेतु
कानुमितिप्रतिबंधकत्वं वाच्यं तथा च निर्वन्हिः पर्वतो वन्हिमान् पर्वतावृत्तिवन्हिमान् वा तद्व्यभिचारिणः पर्वतावृत्तेर्वा धर्मादित्यादौ न कोपि हेत्वाभासः स्यात् तादृशानुमि
तेरप्रसिद्धत्वादिति अत्र वदन्ति यद्विषयनिश्चयस्य विरोधिविषयताप्रयुक्तस्तदुत्तरं अनुमितौ अनाहार्य्यमानसज्ञाने वा पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षे साध्यतावच्छेदकवि
शिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वस्य साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यनिरूपितव्याप्तिविशिष्टहेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुमत्त्वावगाहित्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकस्तत्त्वं हेतुदोषत्वं राम
पक्षतावच्छेदकवैशिष्ट्यादिकञ्च वैज्ञानिकं न तु वास्तवं ग्राह्यं व्याप्तिश्चान्वयतो व्यतिरेकतश्च वाच्या तादृशावगाहित्वप्रसिद्धिराहार्यज्ञान एवाभ्युपेतव्या न त्वगतिकत्वा १

वा॥ ग्रा ह्य।

त् एवञ्च वस्तुमात्रनिश्चयादनन्तरं निर्वन्हित्वविशिष्टे वन्हेर्ग्रहेपि न क्षतिस्तस्य विरोध्यविषयकत्वात् एवं साध्यनिश्चयोत्तरं तस्यानुमितावपि मानसज्ञानाविरोधित्वाच्च ।
तादृशि पक्षे तादृशसाध्यवैशिष्ट्यस्य तादृशसाध्यनिरूपितव्याप्तिविशिष्टतादृशहेतुवैशिष्ट्यस्य चावगाहिनो ज्ञानस्य यद्विषयं ज्ञानं विरोधिविषयकं तत्त्वं तादृशज्ञानविरो- ३
धित्वं वा हेतुदोषत्वं ज्ञानविरोधित्वं च तद्विषयविषयकग्रहविरोधिग्रहविषयत्वं एवंविधैव रीतिरुत्तरत्र सर्वत्र सव्यभिचारलक्षणादावनुसर्तव्या इत्यपि केचित् केचित्तु यादृ- कश्चित
शपक्षकयादृशसाध्यकयादृशहेतौ यावन्तो दोषाः संभवंति तावदन्यान्यत्वमेकमात्रदोषस्थले च तत्त्वमेव हेत्वाभासत्वं स चातिरिक्त एवान्योन्याभाव इति न वैयर्थ्यं पंचविधभे
दोक्तिस्तु तत्संभवस्थलाभिप्रायेण व्यभिचारादेः साध्यादिभेदनियंत्रितत्वात् शब्दाभेदमात्रस्य चाकिंचित्करत्वादित्याहुः स्यादेतत् शब्दोऽनित्यः शब्दत्वात् इत्यत्रासाधा-
रणोऽव्याप्तिः सर्वसाध्यवद्व्यावृत्तेस्तत्रासत्वात् एवं शब्दोऽनित्यः कृतकत्वात् इत्यस्य सत्प्रतिपक्षे नित्यत्वव्याप्याद्रव्यद्रव्यत्वादावपि पक्षस्य तद्वृत्ताविरहादित्याशंकां तयोरु-
लक्ष्यत्वेन निराकुरुते दशाविशेष इति। हेत्वोः सद्धेत्वोः असाधारणः पक्षमात्रवृत्तिः सत्प्रतिपक्षो विरोधिपरामर्शीयस्य स तथा तयोर्दशाविशेषे हेतौ सर्वसाध्यवद्व्यावृ-
त्तत्वस्य पक्षे साध्याभावव्याप्यवत्वस्य च भ्रमदशायामाभासत्वात् अनुमित्यजनकत्वात्तदुद्धेर्हेत्वादौ साध्यवद्व्यावृत्तत्वादिबुद्धेः प्रतिबंधकत्वं परमायाति न तु तद्विषयस्य दोष-
त्वम् असत्वात् अन्यथा बाधभ्रमेणानुमित्यनुदयात् तस्यापि दोषत्वं स्यात् कोहि साध्याभाववद्व्याप्यवत्ता भ्रमयोरनुमितिविरोधित्वे विशेषः निर्युक्तिकस्तु प्रवादो न श्रद्धे-
यः यत्तु ज्ञानस्य यदनुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकं तद्वत्वं तत्प्रकारकप्रमाविषयत्वञ्च लक्षणार्थः तच्च द्विविधं विषयरूपं साधारण्यादि बाधे च प्रमितसाध्याभाववान् पक्षः त-
द्विषयत्वेन ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वात् अविषयरूपं च विरोधिसामग्रीकालीनत्वादिकं तद्वत्त्वञ्च ज्ञानस्यैव तद्विषयस्य हेतोरपीति तन्न तद्वत्वं हि हेतोर्नाभेदेन बाधे तद-
भावात् अत एव नाश्रयतया वन्हिव्यभिचारिद्रव्यत्वादिमति धूमेऽतिप्रसंगाच्च साध्याभाववत्पक्षस्यैव साध्याभाववद्वृत्तिहेतोर्ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात् साधारण्यादिविषय-
कत्वस्य ज्ञाननिष्ठस्यैव प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात् सत्त्वादिसाध्यके ज्ञानेऽतिप्रसंगाच्च यथाकथञ्चित्तद्वत्वस्य चातिप्रसञ्जकत्वात् विरोधिसामग्रीसमवहितोऽपि च लिंगपरा-
मर्शो न स्वसाध्यकानुमितेः प्रतिबंधको मणिसमवहितो वन्हिरिव दाहस्य अथ यद्धर्मविशिष्टज्ञाने सत्यवश्यमनुमितिप्रतिबंधः तदेवात्र प्रतिबंधकतावच्छेदकमुक्तं भवति च
प्रतिबंधकीभूतविरोधिसामग्रीकालीनत्वादिविशिष्टे परामर्शे तथा इति चेत् न वैकालादिसाधारणकारणघटितासामग्री क्वापि प्रतिबंधिका विशेषतस्तु तत्त्वैकार्थ्यां स्याद-
स्य दुर्वारत्वात् किंतु विरोधिपरामर्शस्तथा यदि च तत्सत्वेऽपि तत्साध्ये बाधावतारान्नानुमितिप्रतिबंधः प्रामाणिकस्तदा अप्रामाण्यग्रहाभावस्यैव तदभावस्यापि वैशिष्ट्यं त-
त्र निवेश्यतां यथा च भ्रमप्रमासाधारणविरोधिपरामर्शसत्वे नानुमितिस्तथा तथाविधबाधादिग्रहेपीत्यतिप्रसंगः। न चातीतादौ लिंगे विरोधिपरामर्शकालीनत्वमपि यदपि

जा·सा· यद्विषयत्वेन ज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबंधकत्वं तद्वत्त्वमेव वाच्यं सत्प्रतिपक्षे च विरोधिव्याप्त्यादिकमेव तथा तद्वत्त्वमपि हेतोस्तज्ज्ञानरूपसंबंधेन तस्य समूहालंबनरूपतया
२ हेतुद्वयविषयत्वादिति तदपि तुच्छं साध्याभाववत्पक्षविषयत्वेन तादृशपक्षज्ञानप्रमात्वविषयत्वेन वा ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तस्य च साध्यवत्यपि पक्षे संभवादतिव्याप्तेः विशिष्ट
विषयत्वेन प्रतिबंधकत्वं विशिष्टं च तत्राप्रसिद्धमिति चेत्तर्हि किं सर्वत्र सत्प्रतिपक्षे साध्याभावव्याप्यवान् पक्षः प्रसिद्धः यथाकथंचित् संबंधेन तद्वत्त्वं चातिप्रसक्तं धूमादेरपि ज्ञान
रूपेण तदाश्रयाश्रयत्वादिना वा सम्बंधेन व्यभिचारादिमत्त्वात् यादृशसंबंधावगाहित्वेन ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तेन तद्वत्त्वञ्च न सर्व्वत्र सत्प्रतिपक्षिते हेतावस्ति च क्वचित् सद्धेताविति
कृतं पल्लवितेन। यद्यपीति स्थाणुत्वाभावस्य तद्व्याप्यकरादेश्च निश्चये स्थाणुत्वप्रत्यक्षशाब्दयोरनुदयात्। न चैवं नरशिरःकपालं शुचि प्राण्यंगत्वादित्यादिनाप्यागमप्रतिरोधः
स्यात् तत्रानुकूलतर्काभावेन बलवत्तरागमविरोधेन च व्याप्तिनिश्चयस्यानुमितेश्चानुत्पत्तेरितिभावः। यद्वेत्याद्यभ्युच्चयमात्रं प्रत्यक्षं प्रत्यानुमानिकबाधादिनिश्चयस्याप्रतिबंध
कत्वेऽपि शाब्दप्रतिप्रतिबंधकत्वात् योग्यताज्ञानेनान्यथासिद्धत्वात् तदभावो न तत्र हेतुरिति चेदेवमप्युपनीतभानविशेषं प्रति तत्त्वेन हेतुताया दुर्व्वारत्वात्॥ ॥अथ जागदी
शीसामान्यनिरुक्तिः॥ हेत्वाभासनिरूपणे प्रसंगस्यापि संगतित्वं संभवतीति व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टहेतुनिरूपणे सति व्याप्तिपक्षधर्मताविरोधितद्विरहवतो दुष्टहेतोः स्म
रणात्तस्तत्प्रदर्शकमूलस्य न्यूनतां परिजिहीर्षुः प्रसंगस्यापि तन्निरूपणप्रयोजकत्वमाह। एतावतेति परिकरः व्याप्तिपक्षधर्मते निरूप्ये सत्युक्तक्रमेण दुष्टहेतोः स्मृतत्व
स्य प्रसंगनिर्वाहकस्य लाभाय तत्प्रसंगादिति सपरिकरहेतुनिरूपितप्रसंगसंगतेरित्यर्थः तज्ज्ञानजन्यजिज्ञासाधीनत्वं पंचम्यर्थः अन्वयश्चास्य निरूपणमित्यनेन तत्त्व
निर्णयविजयप्रयोजकत्वादितिमूलं यद्यपि हेत्वाभासनिष्ठतत्त्वनिर्णयादिजनकज्ञानविषयत्वार्थकतया शिष्यप्रवृत्त्युपयोगिनिरूपणघटकज्ञानप्रयोजनप्रदर्शनपरं तथापि
तन्मात्रपरत्वे संगत्यप्रदर्शनेन मूलस्य न्यूनता स्यादिति तस्यैककार्यकारित्वरूपसंगतिप्रदर्शनपरत्वमपि संभवतीति स्फुटीकर्तुमाह तत्त्वनिर्णयादिति आदिपदाद्विजयपरिग्रहः
तत्कार्यकारित्वात् सपरिकरहेतुप्रयोज्यकार्यप्रयोजकत्वात् प्रयोजकत्वं च जनकतावच्छेदकादिसाधारणं स्वविषयकज्ञानकार्यं प्रति स्वस्य तथात्वमक्षतमेवेति तत्त्व
निर्णयः प्रमितिकोटिनिश्चयः तत्र व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टहेतुज्ञानमिव तद्विपरीतकोटिसाधकस्य हेत्वाभासत्वज्ञानमप्युपयुज्यते प्रतिबंधकीभूतविपरीतकोटिव्याप्यवत्ता
ज्ञानाप्रामाण्यग्राहकत्वादित्युभयोस्तत्त्वनिर्णयप्रयोजकत्वं अथवा तत्त्वनिर्णयः साध्यवत्ताज्ञाने प्रमात्वनिश्चयः तत्रानुमापकहेतोर्व्याप्त्यादिविशिष्टत्वरूपसद्धेतुत्वज्ञानमिव
विपरीतकोटिसाधकहेतोर्दुष्टत्वज्ञानमप्युपयुज्यते प्रकृतसाध्यग्रहाप्रामाण्यग्राहकविपरीतकोटिसाधकहेत्वदुष्टत्वग्रहविघटनद्वारा विजयप्रयोजकत्वं च हेत्वाभासस्य स्व राम·
ज्ञानाधीनपरोक्तहेतुदोषोद्भावनद्वारा व्याप्त्यादिविशिष्टहेतोश्च स्वज्ञानाधीनसत्प्रयोगद्वारा बोध्यं मूलोक्तलक्षणानां दुष्टहेतुलक्षणत्वे दोषेष्वतिव्याप्तिः यथार्थज्ञाननिष्ठानु २
न्य

मिनिप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयताश्च यत्र पर्यंतस्य समूहालंबनज्ञानविषयताश्च योरासीनपदार्थवारणाय प्रथमलक्षणे विवक्षणीयतया बाधादिज्ञानप्रतिबंधकतायांप्रायसो
हेतुविषयताया अनवच्छेदकत्वात्तत्र स्पहेताव्याप्तिश्च यद्विषयकत्वेनेत्यादिलक्षणे च तृतीयायाअवच्छेदकत्वार्थतयासुतरांतथेत्यत आह। यथाश्रुतमिति इदमेतल्लक्षण
त्रयं ननु हेतुवदाभासंतदितिव्युत्पत्त्या हेत्वाभासपदस्य दुष्टहेतुपरत्वे दुष्टहेतुनिण[illegible]स्य चप्रतिज्ञातत्वात्तल्लक्षणमेवाकांक्षितमतस्तदनुक्तौ मूलस्य न्यूनता अन्यविधव्यु
त्पत्त्या हेत्वाभासपदस्य हेतुदोषपरत्वसंभवेपि तेचेत्यादिना दुष्टहेतूनामेवविभजना दुष्टहेतुनिरूपणस्यप्रतिज्ञातत्वेनतदसंगतेः एवं दुष्टहेतुनिरूपणस्याप्रकृतत्वे दुष्टहेतूनां वि
भागानर्हतया तेषां संकरेण विभागव्याघातशंकया अनवतारात् उपधेयसंकरेपीत्यादिग्रंथस्य उपाध्यसंकरेण विभागोपपादानपरस्यासंगतिरित्यत आह तद्रूपत्वं चेति तादृशदो
षवत्वं चेत्यर्थः दुष्टहेतूनां लक्षणमित्यनुषज्यते स्फुटमिति शेषः तथा च दुष्टहेतुनिरूपणस्य प्रतिज्ञातत्वेपि दोषलक्षणे कृते दुष्टहेतुलक्षणस्य स्फुटतया लाभे नोक्तानुपपत्तिरि
ति भावः तदभिप्रायेणैवेति दुष्टहेतुलक्षणाभिप्रायेणैवेत्यर्थः अनुमितिपदस्यानुमितिसामान्यपरत्वेऽसंभवात् यत्किंचिदनुमितिपरत्वेऽतिप्रसंगात् प्रकृतपक्षसाध्यहेतु
कानुमितिपरत्वमावश्यकं तथा च व्यभिचारादावव्याप्तिः वन्हिधूमव्यभिचारीइति ज्ञानाभावस्य पर्वतो धूमवानित्यनुमित्यजनकत्वात् लक्षणे तस्य प्रकृतानुमितिकार या
णज्ञानमात्रपरत्वे च बाधादावव्याप्तिः बाधादिज्ञानस्य परामर्शाप्रतिबंधकत्वादतोऽनुमितिपदमजहत्स्वार्थलक्षणया तदुभयपरतया व्याचष्टे तत्रेति तादृशवाक्यलक्षणइ
त्यर्थः लक्षणघटकतावच्छेदकमुभयसाधारणमनुगतरूपमाह अनुमितिनिष्ठकार्यतेति अनुमितिपदस्य प्रकृतपक्षतावच्छेदकविशिष्टप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न
प्रकारकप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुकानुमितिपरत्वं स्वयमेव दर्शयिष्यति अतो न वक्ष्यमाणातिप्रसंगः निरूपकत्वं चात्र यद्प्रतियोगित्वतदाकार्यस्य कार्यताप्रतियो
गित्वाभावादनुमित्यसंग्रहः अतः संबंधिपदं संबंधिद्वयसाधारणस्य तत्साक्षात्कारजनकसाक्षात्कारविषयतात्मकनिरूपकत्वस्य लाभाय अत्र पर्वतो वन्हिमान्हृदश्च तथा
इत्यादिसमूहालंबनानुमित्यादिविरोधिह्रदनिष्ठवन्ह्यभावादिरूपबाधादेः पर्वतादौ धूमादिना वन्ह्यादिसाधने दोषताप्रसंगः प्रकृतानुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपकसंबंधिग्रा
हत्वस्य प्रतिबध्यतानवच्छेदकतया तदवच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतानिवेशासंभवात् तथा विग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिवेशे चानुमित्यविरोधिनि व्यभि
चारादौ परामर्शाविरोधिनि बाधादौ चाव्याप्तिः उभयविरोधिपक्षाप्रसिद्ध्यादावेव तादृशप्रतिबध्यतानिरूपकज्ञानविषयत्वसत्वादतः कल्पांतरमाह साध्यव्याप्येति प्रकृत
पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षे प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नतद्व्याप्तिविशिष्टप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकानुमितिसामान्यपरमित्यर्थः एवं च समूहालंबना
नुमितेर्व्याप्ति[illegible]विषयकतया व्यभिचारज्ञानादिप्रतिबध्यत्वान्नव्यभिचाराद्यसंग्रहः दर्शितसमूहालंबनादिप्रतिबंधकतामादायातिप्रसंगस्य वारणाय सामान्यपदं तथा च ता
त्यादि

जा॰सा॰ दृशानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकताशालियथार्थज्ञानविषयत्वपर्यवसितार्थः॥ अत्र साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नादिप्रकारकानुमितिसामान्यांतर्गतायां प
३ र्वतो वन्हिमान् वन्हिव्याप्यधूमवांश्चेतिइत्याद्यनुमितौ ह्रदो न वन्हिमानित्यादिनिश्चयस्याप्रतिबंधकत्वात् बाधसत्प्रतिपक्षस्वरूपासिद्ध्याश्रयासिद्धिव्याप्तिवारणाय प्र॰
कृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षविशेष्यकत्वनिवेशः द्रव्यत्वादिना ह्रदादिविशेष्यकानुमितौ तथाविधबाधनिश्चयस्या प्रतिबंधकत्वात्तद्दोषतादवस्थ्यमतः पक्षतावच्छे
दकावच्छिन्नत्वोपादानं अवच्छेदकत्वंच तत्पर्याप्त्यधिकरणत्वं तेनातैजस्वी पर्वतो वन्हिमानित्यादौ विशिष्टपर्वतत्वादिप्रतिवन्ह्याद्यभावरूपबाधस्य कांचनमयः पर्वतो वन्हि
मानित्यादौ चाश्रयासिद्धेः शुद्धपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नपक्षकानुमित्यविरोधित्वेपि नासंग्रहः एवमग्रेपि बोध्यं साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारकत्वानिवेशे परामर्शाविरो
धितया बाधसत्प्रतिपक्षयोरव्याप्तिः तत्र साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्यानुपादानेपि तद्दोषतादवस्थ्यं वन्हित्वावच्छिन्नाभावनिश्चयस्य धूमजनकतेजस्वी वन्हिव्याप्यधूम
व्याप्ति वांश्च ह्रद इत्याद्यनुमित्यप्रतिबंधकत्वात् यत्तु साध्याप्रसिद्ध्यवारणप्रयोजनकत्वं तदुपादानस्य इति तु न सत् वन्हिर्ना कांचनमय इत्याद्यादिनिर्णयस्य पक्षे वन्हित्वादिना वन्ह्याद्यनु
मित्यविरोधित्वेपि द्वितीयदले प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नात भावसत्वात्तस्य कांचनमयवन्हिव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यनुमितिविरोधितया तत्र लक्षणसमन्वयात् द्वितीय
दलप्रवेशाद्व्यभिचारविरोधसाधनाप्रसिद्धिस्वरूपासिद्धिषु नाव्याप्तिः तत्रापि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितव्याप्तिविशिष्टत्वनिवेशाद्व्यभिचारविरोधयोर्नाव्याप्तिः वन्हि॰
धूमव्यभिचारीति ज्ञानदशायामपि द्रव्यत्वादिना धूमादिनिरूपितव्याप्तिज्ञानसंभवात् तद्दोषतादवस्थ्यमतो व्याप्तौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वोपादाने अन्वयव्याप्तिव्यतिरे
कव्याप्ती विशेष्योपादाय तदुभयविशिष्टहेतुप्रकारत्वमेव निवेश्यम् एकमात्रव्याप्त्युपादाने साधारण्यानुपसंहारित्वयोरेकतरासंग्रहप्रसंगात् इत्यग्रे व्यक्ती भविष्यति तादृश
व्याप्तिद्वयप्रकारतानिरूपितहेतुप्रकारतायास्तत्साध्यकतद्धेतुकानुमितिजनकतावच्छेदकप्रकारतात्वेनानुगमय्य निवेशनेनन संभवति साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानदशायां
केवलव्यतिरेकव्याप्त्यादिप्रकारकहेतुमत्वज्ञानोत्पत्त्या साधारण्यादेस्तादृशशाल्यनुमितिसामान्यविरोधित्वाभावात् व्याप्तिविशिष्टविषयकत्वमात्रस्य तद्विशिष्टहेतुतावच्छेदका
वच्छिन्नविषयकत्वमात्रस्य वा निवेशे स्वरूपासिद्धाव व्याप्तिरतः पक्षांशे तादृशव्याप्तिविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकत्वनिवेशः पक्षांशे व्याप्तिविशिष्टप्रकारकत्व
मात्रनिवेशेपि तद्दोषतादवस्थ्यं धूमाभाववान्ह्रद इत्यादिज्ञानस्य द्रव्यत्वादिना हेतुमत्वज्ञानाविरोधित्वात् साधारण्याद्यव्याप्तिश्च वन्हित्वाद्यवच्छिन्न धूमाभाववद्वृत्तित्वादिग्रह॰
स्य धूमादिव्याप्तिविशिष्टतत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानाविरोधित्वात् अतो हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वनिवेशः पक्षांशे साध्यादिप्रकारकसंस्कारादेराहार्यज्ञानादेश्च राम॰
बाधादिज्ञानाप्रतिबध्यत्वादसंभव इत्यतस्तादृशानुमितिव्यापकतानिवेशः साध्यव्याप्यहेतुधर्मितावच्छेदकसाध्यवत्वज्ञानस्येव साध्यव्याप्यहेतुमान्पक्षः साध्यवा॰ ३

त्व क पक्ष विशेष्यक छि

निस्याकारकत्वंयांताद्दशाकारलेखनस्वरसात्ताद्दशहेतुविशिष्टपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यत्वस्यल
क्षणघटकत्वोपगमेपर्वतत्वाद्यवच्छेदेनवन्हेः साध्यत्वेतत्समानाधिकरण्येनसाध्याभावादेरदोषत्वप्रसंगः सामानाधिकरण्यमात्रावगाहिबाधादिज्ञानस्यशुद्धपर्वतत्वावच्छे
देनवन्ह्यादिज्ञानंप्रत्येवप्रतिबंधकतया धूमविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नधर्मिकवन्ह्यादिज्ञानाप्रतिबंधकत्वादितितदुपेक्षितं नचविशेष्यतावच्छेदककोटौधूमादेरधिकस्यभा
नेपिशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नसंयोगसंबंधादेर्यत्रसंसर्गतातत्रपर्वतत्वसामानाधिकरण्येनवन्ह्यभावादिज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वमावश्यकेताद्दशानुमितेरपिशुद्धपर्वतत्वावच्छेदेन
वन्ह्याद्य वगाहित्वादितिवाच्यं धर्मितावच्छेदकावच्छेदेनविशिष्टबुद्धौधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नत्वमेवसंसर्गांशेभासतेनतु तदेकदेशावच्छिन्नत्व
मपितद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपिततदेकदेशव्यापकत्वावच्छिन्नसंसर्गतायाअप्रामाणिकत्वात् अथलिंगोपधानमतेहेतोः सर्वत्रैवधर्मितावच्छेदकतयाभानात्ताद्दश
संसर्गताभ्युपगमआवश्यकः अन्यथाशुद्धपर्वतत्वावच्छेदेनहेतुमत्वज्ञानस्थलेहेतुविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नसंसर्गकानुमितेरेवाभ्युपगमेपर्वतत्वादिसामानाधिकर॰
ण्यमात्रावगाहिबाधादिग्रहकालेपितथाविधसाध्यनिश्चयवतोऽनुमित्यापत्तिः नहिसामानाधिकरण्येनबाधसिद्ध्योः सत्वोरनुमितिं कश्चिदुपैति ताद्दशबाधादिग्रहस्यक्व॰
चिदप्यनुमितौप्रतिबंधकत्वाभावात्तेषांहेत्वाभासताविलोपापत्तिश्चेतिचेदेवमपिलिंगानुपधानमतेताद्दशविषयतायांमानाभावएवप्रकृतग्रंथस्तुनलिंगोपधानमताभिप्रायकः त
तथा न्मतेनुमितेः सर्वत्रैवप्रकारतयाताद्दशाकारपदस्याव्यावर्तकतया अनुमितिपदस्यताद्दशानुमितिपरत्वप्रदर्शनासंगतेः केचित्तुलिंगानुपधानमतेऽनुमितिपदस्यतदुभयपरत्वंव्या॰
ख्यायलिंगोपधानमतेयथाश्रुतपरतामाश्रयतेसाध्यव्याप्येत्यादिनाइत्याकारानुमितिपरंअनुमितेरित्याकारतामताभिप्रायकमितिव्याचक्षतेव्याख्याप्रयोजनंस्फुटयति तेने
तिएकत्रवन्हित्वाद्येकधर्मावच्छिन्नेव्यभिचारादीत्यादिनास्वरूपासिद्धिपरिग्रहः अन्यस्यपरामर्शान्तद्धन्हित्वादिरूपापरधर्मावच्छिन्नेव्याप्तिपक्षधर्मताद्यवगाहिज्ञानात् व्यभि
चारादिस्यस्यानुमित्यजनकत्वेपीत्यनेनसंबंधः यत्रतद्रूपावच्छिन्नेव्यभिचारज्ञानोत्पत्तिद्वितीयक्षणेकथंचित्तद्रूपावच्छिन्नलिंगकपरामर्शः तत्रक्षणैकविलंबेनानुमित्यु
पगमेव्यभिचाराभावात् नतत्रव्यभिचारोदर्शितः ननुतद्धर्मावच्छिन्नलिंगकानुमितौतद्धर्मावच्छिन्नधर्मिकव्यभिचारादिज्ञानाभावस्यहेतुत्वोपगमान्नव्यभिचारः तद्धर्मा
वच्छिन्नलिंगकत्वंचस्वाव्यवहितोत्तरत्वसंबंधेनतद्रूपावच्छिन्नधर्मिकव्याप्त्यादिज्ञानविशिष्टत्वंताद्दशसंबंधेनव्यभिचारज्ञानविशिष्टंयत्तदन्यत्वमेववाजन्यतावच्छेदकं
तेनधूमव्याप्यवन्हिमानयमित्याकारकशाब्दादिपरामर्शोत्पत्तिद्वितीयक्षणेयत्रलौकिकसन्निकर्षादिजन्योधूमव्यभिचारीवन्हिधूमव्याप्येंधनवानित्याकारकसमूहालंब
नग्रहस्तज्जन्यानुमितेरुक्तसंबंधेनवन्हित्वावच्छिन्नधर्मिकव्याप्त्यादिज्ञानविशिष्टत्वेपिनक्षतिरित्यतआह व्याप्त्यादीति कॢप्तकारणताकव्याप्त्यादिज्ञानसत्वेव्यभिचारज्ञाना

+ कैरन ८

जा॰सा॰ भावव्यतिरेकेणानुमितिव्यतिरेकस्यासिद्धत्वादितिभावः व्याप्तिज्ञानादेर्व्यभिचारज्ञानाभावेनान्यथासिद्धत्वशंकाप्रागेवनिराकृतानक्षतिर्नव्यभिचाराद्यावव्याप्तिः यत्रासद्धे
४ तुविशेषेतादृशानुमितेरप्रसिद्धिस्तत्रदोषेष्वव्याप्तेर्वक्ष्यमाणतयाएतादृशयथाश्रुतव्याख्यायामनिर्भरसूचनायवदंतीत्युक्तंपर्वतोवन्हिमान्धूमादित्यादिसद्धेतुस्थलेधा
दिभ्रमविषयेऽतिव्याप्तिवारणाययथार्थपदंसार्थकं यति पर्वतोनिर्वन्हिरिति अत्रेति पदस्यन्वितयस्थलेसंबंधाद्भ्रमत्वयलाभः प्रत्येकभ्रममादायातिप्रसंगसंभवात्तादृशस
मूहालंबनभ्रमपर्यन्तानुधावनेवैफल्यादितिध्येयं प्रथमभ्रमोनुमितौविरोधी अंशौचतज्जनकज्ञानेतथातयोरपिप्रथमेन्यप्रसिद्धस्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्यधूमाद्यंशे
भ्रमत्वं अंत्येचप्रमेयत्वाभाववद्वृत्तित्वस्याप्रसिद्ध्यानतद्भ्रमत्वंकिंत्वभावांशेअनुयोगितविशेषसंबंधेनसाध्यस्यभ्रमत्वमित्येतादृशविशेषमादृत्यशिष्यव्युत्पादनायानेकवि
धभ्रमकथनं इदंत्ववधेयं अभिधेयत्वप्रमेयत्वव्यभिचारीत्यत्रस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रमेयत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनप्रमेयत्वभ्रमोवाच्यः प्रतियोगितांशेसा
ध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वयोः साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिघटकतयातदंशेतदुभयावगाहि व्यभिचारज्ञानस्यैवव्याप्तिज्ञा
नविरोधित्वात् एवंचमेयादौप्रमेयत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रसिद्धावपिस्वरूपसंबंधावच्छिन्नतादृशप्रतियोगिकत्वाप्रसिद्ध्यातादृशभ्रमानुपपत्तिः प्रतियोगितांशेऽ
संबंधविशेषाद्यवच्छिन्नत्वेस्यभ्रमइत्यपिनयुक्तंतस्यसंबंधघटकतयातत्प्रकारकत्वघटिततद्भ्रमत्वानुपपत्तिः नच तेनसंबंधेनप्रतियोगिताप्रकारकएवात्रभ्रमोविवक्षितः
ननुतदवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गकइतिवाच्यंलाघवात् प्रतियोगितासंसर्गकज्ञानस्यैवानुमितिहेतुतयातत्प्रकारकज्ञानस्याकिंचित्करत्वादित्याहुः स्वावच्छिन्न
साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनसाध्यतावच्छेदकवत्त्वमेवाभावस्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वघटकंलाघवात् एवंचतादृशसंबंधेनाभावांशेसा
ध्यतावच्छेदकप्रकारकव्यभिचारज्ञानस्यव्याप्तिग्रहविरोधितयाघटत्वादेः प्रसिद्धेनतादृशसंबंधेन मेयत्वत्वादेरभावांशेभ्रमात्मकएवतथाविधग्रहोविवक्षितइतिकिंचि
न्नानुपपन्नं अन्येतुप्रथमेसाध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानविरोधीहेतौसाध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्यभिचारस्यभ्रमः द्वितीयेचतदप्रसिद्ध्याव्यापकसामानाधिकरण्यग्रहविरो
धीसाध्यतावच्छेदकेहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यभ्रमोभिहितः असमानप्रकारकज्ञानस्याविरोधितयाद्विविधव्यभिचारसंग्रहायद्विविधन्याः
प्तिविषयकसमूहालंबनज्ञानस्यैवलक्षणेप्रवेश्यत्वात् नचहेतुःसाध्यस्यव्यभिचारीत्यतःसाध्यतावच्छेदकेहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यदु
र्लभतयातदवगाहिज्ञानस्याभिधेयत्वंप्रमेयत्वव्यभिचारीत्याकारक[illegible]नोपपद्यतइतिवाच्यंयतोऽभाववद्वृत्तित्वंसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वंद्वयं राम॰
मेवहेतुःसाध्यस्यव्यभिचारीत्यत्रव्यभिचारपदार्थः तत्रादिमव्यभिचारपदार्थैकदेशेभावे[illegible]नुयोगितारूपषष्ठ्यर्थस्यतत्रप्रकृत्यर्थतावच्छेदकवन्हित्वाद्यवच्छिन्ननिरूपि ४

॥ ना २ वै १

तत्वसंबंधेन प्रकृत्यर्थस्यान्वयः मत्वर्थीयार्थः स्वरूपसंबंधवान् तस्याभेदेन प्रथमान्तार्थेऽन्वयः द्वितीये तत्पदार्थपरवाक्यस्थले च तदेकदेशसामानाधिकरण्ये हेतुपदार्थान्वित
प्रथमार्थनिरूपितत्वस्यान्वयः षष्ठी प्रकृतेस्तद्धर्मपरतया षष्ठ्यर्थतार्थस्य साध्यतावच्छेदकनिष्ठत्वस्य तादृशान्वयबललभ्यं हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेद
कत्वं तस्य च तद्धितार्थसंबंधिन एकदेशे घटकत्वरूपसंबंधे संबंधिनश्चाभेदेन प्रथमान्तार्थेऽन्वयः एवं चोक्तवाक्यात्तत्र साध्यतावच्छेदके हेतुसमानाधिकरणाभावप्र
तियोगितावच्छेदकत्वस्यापि लाभात्तत्र तदवगाहि भ्रमस्य दर्शिताकारतासंभवादित्यपि वदंति भ्रमादितिपंचम्यर्थः प्रयुक्तत्वं तस्य प्रतिबंधपदार्थेऽनुत्पादेऽन्वयः यथा
र्थेति यथार्थपदेन स्वव्यधिकरणप्रकारावच्छिन्नाया या विषयता तत्तद्निरूपकत्वरूपस्य सर्वांशे प्रमात्वस्य विवक्षणीयतया दर्शितभ्रमाणां किंचिदंशे प्रमात्वेपि न तन्मात्रा
यद्दोष इति भावः अत्र यथार्थपदेन सद्धेतुस्थलेऽनुमितिविरोधिभ्रमविषयसाध्याभावादावतिप्रसंगवारणेपि असद्धेतुस्थले तादृशप्रमाविषयदोषघटकसाध्यादेः प्रत्ये
कं दोषत्वापत्तिर्दुर्वारैवेति तदर्थं प्रकारान्तरानुसरणे च तत एव पूर्वदोषस्यापि वारणसंभवे यथार्थपदं व्यर्थमिति दोषस्य दुरुद्धरतया तस्यैव यथार्थपदाघटितलक्षणान्तरानु
सरणे बीजत्वमाह नन्विति एकदेशस्यापि विशिष्टघटकतया हेत्वाभासपदार्थत्वस्येष्टत्वादाह प्रत्येकमिति प्रत्येकपदार्थपर्याप्तसाध्यतावच्छेदकाद्यवच्छिन्नस्येत्यर्थः हे
त्वाभासत्वापत्तिः हेत्वाभासपदार्थत्वापत्तिः यद्रूपावच्छिन्नज्ञानस्यानुमित्यविरोधित्वं तद्रूपावच्छिन्ने हेत्वाभासत्वव्यवहारस्य तद्रूपावच्छिन्नमात्रज्ञानाद्धेतोर्दुष्टत्वव्यव
हारस्यानुदयेनेष्टापत्तिर्न संभवतीति भावः यादृशविशिष्टविषयकत्वं तादृशानुमितिविरोधितानतिरिक्तवृत्तित्वमिति विवक्षया साध्यादौ नातिव्याप्तिरित्याशयेनाशंक
ते अत्रेति विशिष्टविषयकं साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनादिविषयकमेव तद्घटकं च तादृशविशिष्टघटकप्रत्येकपदार्थविषयकत्वं च न विशिष्टं न तादृशविशिष्टनि
रूपितं तथा च प्रत्येकपदार्थविषयकत्वस्य प्रतिबंधकताया अतिरिक्तवृत्तित्वान्नातिव्याप्तिरिति भावः व्यर्थमिति यथार्थपदानुपादानेपि सद्धेतुस्थलेऽतिव्याप्तिवा
रणासंभवात् ननु तत्र भ्रमविषयप्रत्येकपदार्थस्योक्तरीत्या वारणेऽपि तद्रूपविशिष्टेतिव्याप्तिरत आह भ्रमविषयेति अप्रसिद्धत्वादिति तथा च क्वातिव्याप्तिरिति भावः
केचित्त्विति नन्वस्य दुष्टहेतुलक्षणत्वे दोषेष्वतिव्याप्तिः तेषामप्यनुमितिविरोधियथार्थज्ञानविषयत्वात् न च ह्रदादिपक्षकवह्न्यादिसाधकस्थले वह्न्यभाववत्ह्रदादि
रूपदोषाणामपि दुष्टहेतुत्वमिष्टमेवेति वाच्यं तद्रूपावच्छिन्नपक्षकतद्रूपावच्छिन्नसाध्यकतद्रूपावच्छिन्नहेतुकस्थले तेन रूपेण दुष्टस्य लक्षणं यदि तद्रूपावच्छिन्नपक्षसा
ध्यहेतुकानुमितिविरोधियथार्थज्ञानविषयत्वमात्रं तदा ह्रदत्वावच्छिन्नपक्षकवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकधूमत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिप्रतिबंधकप्रमाविषयवह्न्यभाववद्ध्रदा
दीनां धूमत्वादिना दुष्टत्वाभावादतिव्याप्तिरित्याशंकां परिजिहीर्षुः तादृशाभावप्रतियोगिनां ज्ञानमिति षष्ठीसमासमादृत्य तादृशाभावप्रतियोगिप्रकारकयथार्थज्ञानविषये

स्वव्यधिकरणवृत्तितानवच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताया या विषयता तत्तद्निरूपकत्वं सर्वांशे प्रमात्वं

× चा

जा॰सा॰ त्वमर्थेन्याख्यास्यति तच्च ज्ञायमानदोषस्य प्रतिबंधकतामत एव संगच्छते। तस्तन्मतस्य वालंब्यैवाह तत्रेति तेषु लक्षणेषु मध्ये इत्यर्थः तृतीयलक्षणस्य सर्वमत एव ज्ञायमान

५ दोषप्रतिबंधकतामताभिप्रायकत्तमाहृष्टं तत्वेनोपन्यासः तदर्थश्चेति तान्दोषानादाय लक्षणसंगमनीयमिति दर्शयितुं व्यभिचारादय इति ननु तेन रूपेण लक्षणघटकत्वमि

त्यवधेयमेवं च यथार्थपदादाने दुष्टत्वभ्रममादाय प्रकृतहेतुभिन्नेऽतिप्रसंग इति यथार्थपदसार्थक्यं यद्यपि पर्वतत्वावच्छिन्ने वन्हित्वावच्छिन्नसाधने धूमत्वाद्यवच्छिन्नो दु

ष्ट इत्यादेः सद्धेतौ दुष्टत्वव्यवहारस्यनापत्तिस्तत्रतत्तत्साध्यपक्षहेतुकानुमितिप्रतिबंधकदोषप्रकारकज्ञानविषयत्वस्यैव प्रसक्ते तव्यत्वात्तादृशानुमितिप्रतिबंधकबाधव्यभिचारा

देश्चाप्रसिद्धत्वात् ह्रदादौ वन्ह्यादिसाधनमादाय सर्वत्रैव दुष्टत्वव्यवहार इष्टस्तथापि धूमसाधने वन्हित्वेनायं दुष्ट इत्यादौ वन्हित्वाद्यवच्छिन्नहेतुकधूमत्वावच्छिन्नसाध्यकानु

मितिप्रतिबंधकदोषप्रकारकज्ञानविषयत्वप्रत्ययात् वक्ष्यमाणसंबंधावच्छिन्नतादृशानुमितिप्रतिबंधकधूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवन्ह्यादिरूपप्रसिद्धदोषप्रकारताशालिभ्रम

मादाय रासभादितात्पर्येणापि तथाव्यवहारः स्यात् न च तत्र विशेष्ये तृतीयान्तार्थवन्हित्ववैशिष्ट्यलाभात् रासभाद्यंशे तद्बाधेनायमतिप्रसंग इति वाच्यं तथा सति दोषपदार्थ

घटकानुमितौ वन्हित्वावच्छिन्नहेतुकत्वालाभात्तल्लाभानुरोधेन हेतुप्रकारकज्ञानजन्यानुमितिप्रतिबंधकरूपदोषपदार्थघटकहेतौ वन्हित्ववैशिष्ट्यरूपस्य तृतीयान्तार्थस्य त

त्प्रकारतायाश्चावच्छिन्नत्वार्थतृतीयान्तलभ्यवन्हित्वाद्यवच्छिन्नत्वस्यान्वय इत्यस्यैवोपगंतव्यत्वात् न च विशेष्य वन्हित्वादिधर्मबोधस्समभिव्याहारस्थले दोषार्थकधातोरे क

व वन्हित्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिप्रतिबंधकोऽर्थः अथवाऽनुमित्यर्थकसाधनशब्दस्यैव वन्हित्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिरूपविशेषलाक्षणिकत्वं धात्वर्थेऽनुमित्यन्तर्भावे साध

नपदार्थानन्वयप्रसंगात् तथा च विशेष्य एव तृतीयान्तार्थवैशिष्ट्यान्वयोपगमान्नोक्तातिप्रसंग इति वाच्यमेवमपि वन्हिना धूमसाधने रासभो दुष्ट इत्यादि भ्रममादायातिप्रस

ङ्गादिति यथार्थपदसार्थक्यम् अथ वा द्वतरभेदानुमापकमेवेदं लक्षणं तथा च पर्वतपक्षकधूमसाध्यकवन्हिहेतुकदुष्टलक्षणस्य तथाविधानुमितिविरोधिव्यभिचारादिभ्रममादाय

सद्धेतौ द्वतरभेदव्यभिचारात् यथार्थपदं ज्ञानं चात्र स्वज्ञानविषयप्रकृतहेतुतावच्छेदकवत्वसंबंधावगाहि ग्राह्यं तेन प्रकृतहेतुभिन्नस्य संबंधान्तरेण दोषप्रमाविषयत्वेपि ना॰ य

तिप्रसंगः अग्रेपरींदृशसंबंधेनैव तद्दुष्टत्वं वाच्यं अथ ज्ञायमानपक्षनिष्ठसाध्याभाववत्वादिना बाधादिदोषाणां प्रतिबंधकता न संभवति साध्याभाववत्वादिना पदार्थान्तरस्यैव यत्र

ज्ञानं तत्र दोषाणामज्ञायमानतया अविरोधित्वेनानुमित्यापत्तेः किंतु ज्ञानीयपक्षतावच्छेदकाद्यवच्छिन्नविषयतानिरूपितसाध्याभावत्वाद्यवच्छिन्नविषयतावत्वेन तादृश

विषयतया ज्ञानविशिष्टत्वेन वा तच्च रूपं तादृशभ्रमविषयपदार्थान्तरसाधारणमेवेति तेषामेव तादृशभ्रमदशायां विरोधित्वान्नोक्तापत्तिः एवं च सद्धेतूनामपि प्रतिबंधकताव॰ राम॰

च्छेदकनिरुक्तविषयताश्रयवन्ह्यभावादिप्रमाविशेष्यत्वादतिव्याप्तिरिति चेन्न यद्रूपावच्छिन्नविषयतासामान्यं प्रतिबंधकतावच्छेदकं तद्रूपविशिष्टप्रकारकप्रमाविशे ५

ता

न चापि दुष्टलक्षणस्य दोषघटितत्वानुरोधेन तन्मात्रमवलम्ब्य षष्ठीसमास आदृत इति।
† न चापि दुष्टलक्षणस्य दोषघटितत्वानुरोधेन तन्मात्रमवलम्ब्य षष्ठीसमास आदृत इति

ध्यत्वमेव विवक्षणीयं ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादौ तादृशांशरूपं ह्रदविशिष्टवन्ह्यभावत्वादिकं ह्रदे वह्निर्नास्त्यादिज्ञाननिरूपिततद्रूपावच्छिन्नविषयतासामान्यस्यैव ह्रदत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितवन्ह्यभावत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेन दोषनिष्ठानुमितिप्रतिबंधकतायामवच्छेदकत्वात् सद्धेतुस्थले च न केवलवन्ह्यभावत्वादिकं तथा तदवच्छिन्नविषयतासामान्यान्तर्गतधर्म्मविषयकज्ञाननिरूपिततादृशविषयतानामनुमितिप्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वात् पर्वतविशिष्टवन्ह्यभावत्वादिविशिष्टं च न किंचिद्रूपं प्रसिद्धमिति नातिप्रसंगः तृतीयमपि लक्षणमनयैव रीत्या परिष्करणीयमिति दिग्बोध्यम स्य दुष्टहेतुलक्षणत्वे ज्ञायमानदोषप्रतिबंधकतामतानाश्रयणेपि तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिप्रतिबंधकप्रमाविषयतद्धेतुतावच्छेदकवत्त्वं तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यस्थले तेनैव रूपेण दुष्टत्वमित्यर्थकतासुपगम्य यथार्थपदसार्थक्यमुपपादयितुं शक्यते ननु द्वितीयतृतीयलक्षणयोर्दोषेष्वतिव्याप्तिरव्याप्तिश्च क्वचिद्धेतौ यत्पदेन दोषस्यैवोपादेयतया तत्त्वस्य तन्मात्रवृत्तित्वादत आह तत्त्वमित्यस्येति प्रथममात्रस्य दुष्टहेतुलक्षणत्वेनोपपत्तौ चरमयोर्दोषलक्षणत्वमेवोचितं तत्त्वमित्यस्य यथाश्रुतार्थकत्वादनुरोधात् तत्तथैवाह आद्यस्यैवेति ईदृशान्यव्याख्यानिर्दोषत्वात्वाहुरित्युक्तं लिंगज्ञानस्येति लिंगांशनिवेशस्य निष्प्रयोजनकतया तस्याविवक्षितत्वमाह। लिंगमिति यद्विषयकत्वेनेत्यत्र तृतीयार्थोऽवच्छेदकत्वं तच्चेदमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमिदानीं निवेश्यते तदासंभवः विशिष्टस्यानतिरिक्ततया वन्ह्यभावविशिष्टह्रदादिदोषविषयकत्वस्य शुद्धह्रदत्वावच्छिन्नविषयकज्ञानेपि सत्त्वेनानुमितिप्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वात् अतः स्वरूपसंबंधरूपमेव तद्वाच्यं तथा च पर्वतो वन्हिमानित्याद्यनुमितिप्रतिबंधकभ्रमविषयवन्ह्यभावादावतिव्याप्तिस्तद्विषयकत्वस्यापि प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात् असंभवभयेन चावच्छेदकतापर्याप्तिनिवेशनासंभवात् अतो यद्विषयकत्वेनेतिपदं व्याचष्टे यादृशविशिष्टविषयकत्वेनेति यादृशविशिष्टविषयकत्वेन यद्रूपावच्छिन्नविषयताकत्वेन एवं च तत्त्वमित्यस्य तद्रूपावच्छिन्नत्वमर्थः। व्याख्याप्रयोजनं प्रकाशयति तेनेति यत्प्रकारकत्वेन प्रतिबंधकत्वमित्युक्तौ पक्षविशेषणकभ्रममादाय वन्ह्यभावादौ नातिप्रसंगसंभवः। पर्वतादावतिप्रसंगसंभवेपि यत्संबंधावच्छिन्नयन्निष्ठप्रकारकत्वेनानुमितिप्रतिबंधकत्वं तेन संबंधेन तद्वत्त्वस्य दुष्टताव्यवहारनियामकत्वोपगमे पर्वतविशेषणकवन्ह्यभावज्ञानस्य विशेषणताविशेषसंबंधावच्छिन्नाधेयतासंसर्गावच्छिन्नपर्वतादिनिष्ठप्रकारताकत्वेन प्रतिबंधकत्वात् तेन संबंधेन पर्वतादिमत्तायाः पर्वतमहानसान्यतरत्वादिरूपसद्धेतौ सत्त्वेपि प्रसिद्धधूमादिरूपहेतावसत्त्वात्तत्र दुष्टताव्यवहारापत्तेरयोगादिति तदनुरोधेन पक्षविशेष्यकेत्युक्तं भ्रमपदं निश्चयसामान्यपरं तेन सद्धेतावीत्यादिपदद्वयाद्यसाध्यशून्यपक्षकदुष्टहेतौ अनुमितिप्रतिबंधकप्रमाविषये साध्याभावादेरेव सत्त्वेपि नासंगतिः नातिप्रसंग इति उक्तव्याख्यानेऽनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमेवावच्छेदकत्वं विवक्षणीयं विशेषणीभूतवन्ह्यभावाद्यविषयके शुद्धह्रदत्वादिना वन्ह्यभावविशिष्टह्रदा

जा·सा· दिविषयकज्ञानेवन्ह्यभाववविशिष्टह्रदत्वावच्छिन्नविलक्षणविषयतानिरूपकत्वस्यासत्वेनोक्तासंभवानवकाशात् तथा च केवलवन्ह्यभावत्वाद्यवच्छिन्नविषयकत्वस्यप्र
६ तिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वान्नातिप्रसंग इत्यर्थः ननु स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वनिवेशेयमेवातिप्रसंगो दुर्वारः अप्रमाण्यज्ञानाभावादिविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयक
त्वनिश्चयत्वं प्रतिबंधकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणमित्येतादृशविवक्षया तादृशातिप्रसंगवारणे पुनरसंभवः वन्ह्यभावत्वादिनाघटाद्यवगाहिनो वन्ह्यभाववान्ह्रद
इत्यादिज्ञानस्यापि प्रतिबंधकतया तत्साधारण्यानुरोधेन वन्हित्वाद्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चय
त्वेनैव प्रतिबंधक तायावक्तव्यतया वन्ह्यभावविशिष्टह्रदत्वावच्छिन्नविषयतायाः तादृशप्रकारतानिरूपितह्रदत्वावच्छिन्नविषयतात्वेनावच्छे
दकत्वेपि अप्रमाण्यज्ञानाभावादिविशिष्टवन्ह्यभावविशिष्टह्रदत्वावच्छिन्नविषयताकनिश्चयत्वस्यावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वादतः तृतीयाया अनतिरिक्तवृत्तिः
त्वरूपावच्छेदकत्वं स्फुटयति अवच्छेदकत्वं चेति इहलक्षणघटकत्वं सप्तम्यर्थः नच विशिष्टविषयकत्वस्याप्रतिबंधकसंशयादौ सत्वात्पुनरसंभव इति वाच्यं ज्ञानस्य
त्यत्र ज्ञानपदमनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितनिश्चयपरं षष्ठ्यर्थ आधेयत्वं तस्य यद्विषयकत्वेऽन्वयः एवं च तादृशनिश्चयवृत्तित्वविशिष्टयादृशविशिष्टविषयकत्वमनुमिति
प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वादृशत्वस्य विवक्षणीयतया संभवानवकाशात् अनतिरिक्तवृत्तित्वं च स्वव्यापकतत्कत्वं न तु तच्छून्यावृत्तित्वं विशिष्टस्य विशेष्यीभूतविशिष्ट
विषयकत्वानतिरिक्ततया तस्यातिप्रशक्तत्वे विशिष्टे तस्मिन्ननतिप्रशक्तत्वस्य दुर्घटकत्वात् यत्तु प्रतिबंधकताशून्यतादृशनिश्चयावृत्तित्वमेवानतिरिक्तवृत्तित्वमतो नोक्त
रीत्याऽसंभव इति तदसत् तथा सति मूलोपात्तस्य ज्ञानस्येत्यस्य वैयर्थ्यप्रसंगात् ह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयकयत्किंचित्ज्ञानीयविषयतातन्निरूपकत्वस्य प्रतिबंधकता
शून्यतादृशनिश्चयावृत्तित्वेन मुद्रह्रदत्वाद्यवच्छिन्नेऽतिप्रसंगाच्च अस्मन्मतेऽनुमितिप्रतिबंधकतायास्तादृशनिश्चयवृत्तित्वविशिष्टह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयकत्वाद्यव
च्छिन्नव्यापकताविरहेणातिप्रसंगानवकाशात् अथैवमपि जातित्वादिना ह्रदत्वादिविषयकस्य जातिमान्वन्ह्यभाववान् नि त्यादिज्ञानस्यापि वन्ह्यभावविशिष्टह्रदत्वावच्छि॰
न्नविषयकतया तस्य ह्रदो वन्हिमानित्याद्यनुमित्यविरोधितयाऽसंभवः जलवान्वन्हिमानित्यादिस्थलीयदोषासंग्रहेण विशेषितधर्मावच्छिन्नपक्षादिस्थलीयस्यापि किंचिद्वि
शिष्टत इति तद्दोषासंग्रहेण च पक्षतावच्छेदकाद्यंशेऽन्यप्रकारकत्वनिवेशस्याशक्यत्वात् तादृशविशिष्टघटकपदार्थाविषयकत्वस्य ज्ञानविशेषणत्वे सर्वमाकाशवदित्यादि
स्थलीयबाधादौ तद्घटकाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिः यद्यद्रूपावच्छिन्नस्य यस्य यस्य यादृशविशिष्टघटकता तत्तद्रूपावच्छिन्नतत्तन्निष्ठविषयताभिन्नकिंचिदवच्छिन्नविषयताशू राम
न्यत्वं ज्ञाने निवेश्यं जातित्वाद्यवच्छिन्नस्य ह्रदत्वादेर्नैव वन्ह्यभाववद्ध्रदत्वावच्छिन्नात्मकदोषघटकतेति जातित्वाद्यवच्छिन्नह्रदत्वादिविषयता तादृशविषयताभिन्नैव तच्छून्य ६

*पक्षतावच्छेदकनिष्ठविशेष्यतानिरूपिताकिंचिन्नि ह्रदो वन्हिमान् ह्रदत्वात्॥
ष्टप्रकारताशून्यत्वं

त्वं च नोक्तज्ञानस्येति न दोष इत्यपि न सत्। तथा सति ह्रदो जात्यभाववानित्यादिस्थलीयबाधादेर्दुःसंग्रहत्वात् जातित्वादिना ह्रदत्वादिरूपधर्मितावच्छेदकावगाहिनो जाति
मान्जातिमानित्यादिज्ञानस्य जातित्वाद्यवच्छिन्नह्रदत्वादिनिष्ठधर्मितावच्छेदकतारूपविषयताया निरुक्तविषयताभिन्नत्वविरहेण तादृशज्ञानस्यानुमित्यप्रतिबंधकस्य
शून्यत्वान्तेनावारणात् मैवं यद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वं तादृशविशिष्ट विषयकत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य ज्ञानवि
शेषणतया सामंजस्यात् अप्रतिबंधकज्ञानविषयतावच्छेदकजातित्वादिविशेषितह्रदत्वादिघटितनत्तद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वावच्छिन्नाभावस्य दोषात्मकविशिष्टविष
यतासमानाधिकरणत्वात् तज्ज्ञानव्यावृत्तिरिति निष्कर्षः विशिष्टस्य विशिष्टविषयत्वस्यासत्त्वेपि वन्ह्यभाववत्वादिनाघटाद्यवगाहिनि भ्रमेऽसत्त्वेपि तथा च विशिष्टविषयक॰
त्वेन प्रतिबंधकता — न संभवतीति भावः भ्रमास्प्रतिबंधेपि तादृशभ्रमस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वेपि न क्षतिः नोक्तयुक्त्या पर्याप्तिनिवेशेऽसंभवः तदनिवेशे पूर्वातिप्रसंगो वा
ननु विशिष्टदोषघटकीभूततदेकदेशविषयताया स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वसत्त्वेपि विशिष्टविषयितासामान्यस्य तादृशावच्छेदकत्वस्य विवक्षायांऽतिप्रसंगवारणसंभ
वात् तदेव कथं न विवक्षितमिति न च सामान्यपदस्य व्यापकत्वार्थकतया प्रतिबंधकतावच्छेदकतायां विशिष्टविषयतात्वव्यापकत्वं प्रवेश्यं तदपेक्षया प्रतिबंधकतायां विशिष्टवि
षयताव्यापकत्वनिवेशनमेवोचितमिति वाच्यं यतो वन्ह्यभावविशिष्टह्रदादिनिरूपितविषयिताया अनुमित्यप्रतिबंधकसंशयाहार्याप्रामाण्यज्ञानास्कंदितज्ञानसाधारणतया
नुमितिप्रतिबंधकतायास्तद्व्यापकत्वमित्यनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितनिश्चयवृत्तित्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयिताव्यापकत्वं प्रतिबंधकतायां भवता विवक्षणीयं त
रूप दपेक्षया लाघवेन स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतायां बाधादिदोषविशिष्टविषयितात्वव्यापकत्वमेव विवक्षितुमुचितं तथा सति निश्चयत्वाद्यनिवेशात् समानाकारज्ञानेषु विषयि
ग्रा ताभेदस्याप्रामाणिकतया संशयादिज्ञानीयविषयताऽपि निश्चयत्वादिविशिष्टीयतया प्रतिबंधकतावच्छेदकतया प्रतिबंधकतावच्छेदकतायां बाधादिरूपदोषनिरूपितविष
यितात्वव्यापकताया असत्त्वात् न च वन्ह्यभाववान् ह्रदो वन्हिमानित्याहार्यज्ञानीयवन्ह्यभावविशिष्टह्रदादिविषयितानानाहार्यज्ञानसाधारणी तादृशाहार्यज्ञानसमानाका
रकानाहार्यज्ञानाप्रसिद्धेः ह्रदो वन्ह्यभाववानित्याद्यनाहार्यज्ञानीयवन्ह्यभावविशिष्टह्रदादिविषयिताया वन्ह्यादिप्रकारतानिरूपिततादृशाहार्यज्ञानीयविशिष्टह्रदादिवि
षयिताभिन्नत्वात् तथा चानाहार्यज्ञानवृत्तित्वविशिष्टविषयिताया एव प्रतिबंधकतावच्छेदकतया नदर्शिताहार्यज्ञानीयविषयितासाधारणविशिष्टविषयितात्वव्यापकत्वमि॰
ति वाच्यं एवं सत्यनाहार्यज्ञानीयविशिष्टविषयितात्वव्यापकता एव विवक्षणीयत्वात्तावतापि संशयान्यत्वाप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितत्वयोरप्रवेशेन लाघवानपायात् मैवं॰
स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वप्रवेशे पाषाणमयत्वाद्यवच्छेदेन वन्ह्यभाववत्ता निश्चयविशिष्टस्य पाषाणमयत्वविशिष्टपक्षादेर्ज्ञानस्य वन्ह्याद्यनुमितिप्रतिबंधकतया तद

आ॰सा॰ वच्छेदकविषयिताकपाषाणमयत्वादिविशिष्टपक्षाद्यवृत्तिव्याप्तेः अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशमते तादृशविशिष्टविषयितायाः पाषाणमयत्वाद्यवच्छेदेनवन्ह्यभा
७ ववत्तानिश्चयविशिष्टज्ञानसाधारणतयाअनुमितिप्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वेनातिप्रसंगानवकाशात् नचानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशेपिजलाद्यवच्छेदेनवन्ह्य
भाववत्ताघटितस्यवन्ह्यभाववज्जलादिमद्वृत्तिजलादिविशिष्टस्यह्रदादिरूपपक्षस्यजलवान्वन्ह्यभाववांनित्यादिज्ञानसहितस्यजलवांश्च ह्रद इत्यादिज्ञानस्यतादृशज्ञान
विशिष्टतादृशज्ञानत्वेनैवप्रतिबंधकतयातादृशप्रतिबंधकताशून्यज्ञानाविषयस्यसत्प्रतिपक्षाद्यनात्मकस्यवारणायज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वस्यप्रतिबंधकतायाम
वश्यंनिवेशनीयतयामन्मतेपितत्रनातिप्रसंगइतिवाच्यं ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वस्यप्रतिबंधकताविशेषणत्वेप्रतिहेतुव्यापकसाध्याभावसमानाधिकरणतद्धेतुमत्पक्ष
रूपसत्प्रतिपक्षाःव्याप्तिःसाध्याभावांशेतद्व्यापकताग्रहविशिष्टतद्धेतुज्ञानत्वेनस्वतंत्रसाध्याभावधर्मिकतद्व्यापकताग्रहविशिष्टतद्धेतुज्ञानसाधारण्यानुरोधेनाव
श्यकुप्तप्रतिबंधकतयैवोपपत्तेः तादृशविशिष्टज्ञानस्यज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबंधकतान्तरे मानाभावादुक्तविशिष्टेऽतिप्रसंगस्तुविवक्षणीयविशिष्टान्तराघटि
तत्वविशेषणेनैववारणीयः नचज्ञानद्वयसाधारणप्रतिबंधकतायाःप्रत्येकज्ञानविषयविशिष्टविषयकत्वंनानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्ववत् तथाचदर्शितविशिष्ट
घटकस्यप्रत्येकज्ञानविषयस्यननिरुक्तविशिष्टात्मकतेतिनिरुक्तविशिष्टान्तराघटितत्वमुक्तविशिष्टस्याक्षतमेवेतिवाच्यंवक्ष्यमाणविशिष्टान्तराघटितत्वस्येवयादृश
विशिष्टविषयकनिश्चयविशिष्टयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वंप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितादृशविशिष्टद्वयाघटितत्वस्यापिविवक्षणीयतयाउक्तविशिष्टवारणसंभवात् न +ना
चैवमुक्तसत्प्रतिपक्षाव्याप्तिस्तस्यप्रतिहेतुव्यापकताविशिष्टसाध्याभावप्रतिहेतुविशिष्टपक्षात्मकनिरुक्तविशिष्टद्वयघटितत्वादितिवाच्यंसत्प्रतिपक्षघटकतादृशविशिष्टद्वयवि
षयताभिन्ननिरुक्तविशिष्टद्वयविषयिताशून्यप्रतीतिविषयत्वस्यविशिष्टद्वयाघटितार्थकत्वात् यत्रसत्पक्षाप्रसिद्धिस्तत्रभिन्नांतमनुपादेयमेवसाध्यादिभेदेनलक्षणभेदात् अ
मात्मकज्ञानीयविषयितासाधारणरूपेणैववाप्रतिहेतुव्यापकताविशिष्टसाध्याभावादिविषयितोपादेयानचदर्शितविशिष्टस्यसत्प्रतिपक्षरूपतानस्वीक्रियते अपितुहेतुताव
च्छेदकाघटितसाध्याभावाभाववद्वृत्तिमत्पक्षात्मकविशिष्टस्यैवव्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्पक्षस्यैवोक्तरीत्यासंग्रहेहेतुधर्मव्यापकसाध्याभावका
लीनतद्धर्मविशिष्टपक्षादिव्यावृत्तिरप्यशक्यास्यादित्यविशेषेणव्यापकताघटितविशिष्टमात्रस्यालक्ष्यतायाएवयुक्तत्वात् तथाचोक्तप्रयासमुपेक्ष्यज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रति
बंधकतानिवेशनमेवोचितमितिवाच्यमेवमपिप्रकृतेहेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वघटितस्यमतभेदेनासाधारण्यविरोधरूपस्यविषयितायाःपक्षधर्मिकप्रकृत राम
हेतुमत्ताज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबंधकतायामेवावच्छेदकत्वात् प्रतिबंधकतायांज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वनिवेशासंभवात् दर्शितातिप्रसंगवारणायचनिरुक्तविशि ७

१ सन्निया दृश विशिष्ट विषयक निश्चय त्वप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितादृशविशिष्टान्तराघटितत्वरूपनयासामंजस्यात्

* तादृशयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वव्यापकः प्रकृतानुमितित्वप्रतिबंधकत्वपक्ष

ष्टद्वयाघटितत्वस्यैवनिवेशनीयत्वात् नचपक्षवृत्तित्वविशेषितप्रकृतहेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमेवासाधारण्यादिरूपं वाच्यं पक्षवृत्तित्वाद्यघटितविशिष्टविष-
यितायाअप्रतिबंधकत्वानसाधारणतयाप्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वात् तादृशस्यचासाधारण्यादेः पक्षवृत्तित्वविशिष्टप्रकृतहेतुसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वविशिष्ट
प्रकृतहेतुरूपनिरुक्तविशिष्टद्वयघटिततयानिरुक्तविशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशोपिनसंभवतीति वाच्यं पक्षवृत्तित्वाद्यघटितविशिष्टस्यैवासाधारणरूपतायाविरोधोपिफल
तःप्रतिरोधएवतदन्यत्वेनवाविरोधिविशेषणीयमितिपंक्तिव्याख्यानावसरेसंपादनीयत्वात् नन्वतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशेपिव्यभिचारादिघटितपदार्थांतरे
ऽतिव्याप्तिः तद्विषयकत्वस्यापिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वादतआह विशेषणीयंचेति तादृशलक्षणमितिशेषः तादृशविशिष्टेति अनुमितिप्रतिबंधकतायांयद्रूपाव
च्छिन्नविषयकत्वमवच्छेदकंतद्रूपावच्छिन्नेस्यर्थः व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नस्यव्यभिचारत्वादिरूपतादृशरूपावच्छिन्नघटितत्वादसंभवइत्यतोंतरेति स्वावच्छिन्नाविषय
कप्रतीतिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नार्थकमतःशुद्धव्यभिचारादेर्मेयत्वविशिष्टव्यभिचाराभिन्नत्वेपिनक्षतिः तदघटितत्वंचतदविषयकप्रतीतिविषयकत्वंच एवंचा
नुमितिप्रतिबंधकतायांयादृशरूपावच्छिन्नविषयकत्वमवच्छेदकंतादृशंयत्स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषय तावच्छेदकंतद्रूपावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयता
वच्छेदकंयत्त्वंतदवच्छिन्नत्वंसमुदितार्थः यद्रूपावच्छिन्नेलक्षणंगमनीयंतदेवस्वार्थः भवतिहिव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकीभूतायेवा
धात्वादयस्तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकंव्यभिचारत्वादीतितदवच्छिन्नेलक्षणसमन्वयः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादेःस्वावच्छिन्नाविषयकप्र
तीतिविषयतावच्छेदकव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वाभावान्नतदवच्छिन्नेऽतिव्याप्तिः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारादेरपिमेयत्वादिना
व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयत्वात्तद्दोषःस्यादतस्तादृशरूपाश्रयधर्मिणांतदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयत्वेनानिवेश्यस्वमेव तादृशविषयता-
वच्छेदकत्वेनविशेषितंमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाश्रयाविषयकत्वस्यव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नविषयकप्रतीतेर्दुर्घटत्वात्तद्दोषोऽतःस्वाश्रयाविषयकत्वमुपेक्ष्यस्वाव
च्छिन्नाविषयकत्वनिवेशः स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयवृत्तित्वस्यतादृशधर्मविशेषणत्वेव्यभिचारत्वादेरपिप्रमेयत्वादिनाव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषय
कप्रतीतिविषयेव्यभिचारादौवर्तमानत्वादसंभवइत्यतस्तादृशविषयतावच्छेदकत्वेनधर्मोविशेषितः प्रमेयंगगनवद्वाच्यत्वादित्यादौव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नावि
षयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकंगगनाभाववन्मेयत्वादितदाश्रयाविषयकप्रतीत्यप्रसिद्ध्याव्यभिचारादौतादृशप्रतीतिविषयकत्वस्यदुरुपपादतयाऽव्याप्तिरतस्तदव
च्छिन्नाविषयकत्वनिवेशः अत्रविशिष्टांतराविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्यदोषतावच्छेदकधर्मेविशेषणत्वापेक्षयाज्ञानस्येत्यत्रज्ञानपदार्थेतादृशविशिष्टे

धर्मिकप्रकृत
हेत्वभावज्ञान
कालीनत्वाद्य
त्वभयाभावः
तद्रूपावच्छिन्न
त्वं पर्यवसिता
र्थः

जा॰सा॰ त्वाविषयकत्वनिवेश एवोचितः एवंच निष्कृष्टवक्ष्यमाणकल्पे यद्विषयकनिश्चयस्येत्यत्र निश्चय एव तन्निवेश्यं लाघवादित्यवधेयम् अथ धूमव्यभिचारिवन्हिमान्धूमवान्वन्हे
८ रित्यादौ बाधादेर्व्यभिचारादिघटिततया तत्राव्याप्तिः नच यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वं स्वावच्छिन्नविषयतावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकं तादृशरूपान्तराघटि
तत्वस्य विवक्षितत्वान्न दोषः व्यभिचारस्योक्तबाधविषयकत्वान्यूनवृत्तिव्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयताकत्वेपि तादृशप्रतिबंधकतासामान्यान्तर्गतानुमिति
प्रतिबंधकतावच्छेदकविषयताकत्वविरहात्तद्घटितत्वस्याकिंचित्करत्वादितिवाच्यं व्यभिचारत्वादिरूपस्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छे
दकविषयतानिरूपकतावच्छेदकस्य तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्याऽसंभवात् मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादेरेव तथाविधविषयतानिरूपकतावच्छे
दकत्वात्तस्य व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वाभावात् नच स्वावच्छिन्नविषयतावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकविषयतानिरूपकता
वच्छेदकः कश्चित्स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदको यस्य एवंभूतं यद्यत्स्वं मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादि तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य वि
वक्षणीयतया न दोष इति वाच्यं तथासति धूमव्यभिचारिवन्हिमान् धूमवान्वन्हेरित्यादौ बाधत्वाद्यवच्छिन्नघटकतावच्छेदकस्य धूमव्यभिचारिवन्हिमत्वादेः स्वावच्छिन्नावि
षयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकीभूतस्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकविषयतानिरूपकतावच्छेदकव्यभिचारत्वकत्वादव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् न
च स्वावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकीभूतपक्षविद्विषयत्वं यादृशयादृशधर्मावच्छिन्नानिरूपितं तादृशतादृशधर्मावच्छिन्नाविषयकप्रतीति
विषयतावच्छेदकं यत्स्वं तद्रूपावच्छिन्नत्वमेव समुदितलक्षणार्थः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकीभूतायाः शु
द्धव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितविषयितायामेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नानिरूपितत्वेन स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य स्वस्मिन्नस तं ६
त्वेन मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादेः स्वपदेनोपादातुमशक्यत्वात् (व्यभिचारत्वादिविशिष्टानिरूपितत्वासंभवात्) व्यभिचारत्वादिविशिष्टविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधक
तासामान्यावच्छेदिकायाः कस्या अपि विषयताया व्यभिचारत्वादिविशिष्टानिरूपितत्वासंभवात् तादृशविषयतायां यादृशधर्मविशिष्टानिरूपितत्वं घटत्वमेयत्व विशिष्टव्य
भिचारत्वादेरेव तादृशत्वात् तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकतया व्यभिचारत्वादेः स्वपदेनोपादातुं शक्यत्वाच्च न कश्चिद्दोषः अथवा यद्धर्मावच्छिन्नविष
यत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकीभूतविषयितात्वयद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितत्वव्याप्यं तद्धर्मवत्त्वमेव समुदितार्थ इति वाच्यं बाधविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छि राम॰
न्नेऽतिप्रसंगात् तादृशधर्मावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नबाधज्ञानप्रतिबंधकतायां केवलव्यभिचारविषयिता यास्तादृशव्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकतायां च केवलबाधविषयिता॰ ८

प्रकृतानुमितेः नियमेन घटत्वसामानाधिकरण्येन साध्यावगाहितया न तत्प्रतिबंधकत्वं तत्सामानाधिकरण्येन गुणवत्त्वरूपबाधज्ञानस्येत्यतोऽवच्छेदकावच्छेदेन बाधानुसरणं कृ

याऽनवच्छेदकत्वेन बाधविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नविषयिताया एव तथाविधसामान्यावच्छेदकत्वं तस्यास्तादृशविशिष्टनिरूपितत्वस्यावश्यकत्वात् प्रथमकल्पे
स्वपदेन चरमकल्पे च यत्पदेन तस्योपादानसंभवात् अथ वन्ह्यभावादिधर्मितावच्छेदकवन्ह्यादिप्रकारकबुद्धेरिव धूमव्यभिचारविशिष्टवन्ह्यादिधर्मितावच्छेदकधूमव्याप्य
तया वन्ह्यादिप्रकारकग्रहस्यानाहार्यस्यासंभवेन तादृशपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकसमूहालंबनानुमितेरप्रसिद्ध्या तादृशप्रतिबंधकताघटितयथाश्रुतलक्षणस्य
तद्रूपावच्छिन्नपक्षकवन्ह्यादिहेतुकदोषाव्याप्तिः स्वयमेवक्ष्यते इति तद्वारणाय यासोऽर्थ इति चेत् भवतु तावदेवं तथापि विशेषगुणवह्निन्नो घटो गुणसामान्य
वह्निन्न इत्यादौ दर्शितसमूहालंबनानुमितिप्रसिद्ध्या विशेषगुणवद्घटादिरूपाश्रयासिद्धेर्गुणवद्घटादिरूपबाधघटितायाः संग्रह आवश्यकः यदि च तत्र घटत्वावच्छे
देन गुणवत्त्वमेव बाधः, आश्रयासिद्धिस्तु घटत्वसामानाधिकरण्येन घटत्वावच्छेदेन वा विशेषगुणवत्त्वं तस्यां च गुणत्वरूपसामान्यधर्मावच्छिन्ने घटत्वव्यापकता
घटितोक्तबाधस्य न प्रवेशः विशेषगुणत्वेन घटत्वव्यापकतायास्तत्र प्रवेशेऽपि सामान्यरूपेण व्यापकतायास्तदलाभादिति न तादृशासिद्धसंग्रह इत्युच्यते तदा
विशेषगुणाभाववान् द्वितीयक्षणावच्छिन्नो घटो गुणसामान्याभाववानित्यादौ द्वितीयादिक्षणावच्छिन्ने घटे विशेषगुणवत्त्वरूपाश्रयासिद्धौ तदवच्छिन्ने घटे गुणवत्त्वरूपबा
धप्रवेशावश्यकत्वाद्यथाश्रुतलक्षणे च तत्संग्रहस्यावश्यकतया उक्तविशेषणदानानुपपत्तिः वस्तुतस्तु अत्र वदन्तीत्यादिनिष्कृष्टकल्पेऽपि प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारादि
वारणाय विशिष्टान्तराघटितत्वस्य निवेशनीयतया तन्मते दर्शितबाधसंग्रहो दोष एव एतेन स्वावच्छिन्ननिरूपितविषयित्वावच्छिन्नयत्किंचित्प्रतिबंधकतावच्छेदकविष
यिताकविशिष्टनिरूपितविषयितात्वव्यापकस्वावच्छिन्ननिरूप्यताकधर्मवत्त्वं समुदितलक्षणार्थः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिकं नैतादृशं स्वं तदवच्छिन्नविषयक
त्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयताकशुद्धव्यभिचारादिविषयितात्वस्य तदवच्छिन्ननिरूपितत्वाव्याप्यत्वात् उक्तस्थले विशेषगुणविशिष्टघटादिरूपाश्रया
सिद्ध्यादिविषयकत्वावच्छिन्नविशिष्टपक्षग्रहादिनिरूपितयत्किंचित्प्रतिबंधकतावच्छेदकविषयिताकविशिष्टनिरूपितविषयितात्वस्य तादृशाश्रयासिद्ध्यादिनिरूपित
त्वव्याप्यत्वात्तत्र लक्षणसमन्वयः प्रतिबंधकतायां यावत्त्वानिवेशानोक्तरीत्या बाधविशिष्टव्यभिचारादावतिप्रसंगः स्वावच्छिन्नानिरूपितविशिष्टविषयितानवच्छिन्नप्रति
बंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयिताको यो धर्मस्तद्वत्त्वं समुदितलक्षणार्थः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिकं नैतादृशं स्वं तदवच्छिन्नानिरूपितशुद्धव्यभिचारत्वाद्य
वच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नायामेव प्रतिबंधकतायां तदवच्छिन्नविषयिताया अवच्छेदकत्वात् उक्तस्थले चाश्रयासिद्धिविषयिकत्वस्य तदनिरूपितबाधविषयितानवच्छि
न्नाया विशिष्टपक्षग्रहप्रतिबंधकतातदवच्छेदकत्वाल्लक्षणसमन्वय इति परास्तं यद्विषयकनिश्चयस्य विरोधिविषयिताप्रयुक्त इत्यादिनिष्कृष्टकल्पेऽनुमितिप्रतिबंधकता

ननु पूर्वोक्तदोषवारणाय तादृशविशिष्टांतरपदेन बाधत्वादिकमेव गृह्यमाणतया॥ तत्र हेत्वाभासविभाजकरूपेण साजात्यमप्रसिद्धमिति चेन्न। तत्र साजात्यं पक्षेसा
ध्यादिवैशिष्ट्यावगाहिग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकतानतिरिक्तवृत्तित्वं॥
विवक्षणीयं॥ तथाच तत्तद्घटकवृत्तित्वं स्वावच्छिन्ननिरूपितत्वसंबंधेन॥ तद्घटकोयोऽवच्छेदकत्वाभावः तन्निरूपितप्रतियोगित्वं स्वरूप॥ स्वनिरूपकप्रतिबंधकता त्वाव्याप कप्रतिबं धकतान वच्छेदक त्वाभयसं बंधेन बो ध्यं॥

गा॰सा॰ या अघटकत्वात् प्रतिबंधकतायां विशिष्टांतरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वविशेषणदानस्यासंभवेन यत्पदार्थस्य तादृशपदार्थांतराघटितत्वमेव यत्पदार्थे विशेषणं देयं। अत्र
१ केचित् स्वसजातीयविशिष्टान्तराघटितत्वमेव यत्पदार्थे विशेषणं देयं साजात्यं च हेत्वाभासविभाजकरूपेण तच्च रूपं बाधत्वव्यभिचारत्वादि तेन रूपेण व्यभिचारत्वादेर्न
बाधादिसाजात्यमिति व्यभिचारघटितबाधादौ नाव्याप्तिः नचैवं यद्विषयकनिश्चयस्य विरोधिविषयिताप्रयुक्तो भयाभावस्तत्त्वमित्यत्र विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वदलस्य
वैयर्थ्यं घटादेस्तादृशधर्मेण सजातीयत्वाप्रसिद्ध्यैवानातिप्रसंगादिति वाच्यं स्वसजातीयविशिष्टान्तरघटितत्वं यद्यत्वं तद्विषयकप्रतीतिविषयत्वस्य विवक्षणेन अनुमे
गिनि स्वत्वानन्तर्भावेण पदार्थान्तरेऽतिप्रसंगवारकतया तद्दलसार्थक्यात् नच व्यभिचारविशिष्टमेयत्वादेर्हेत्वाभासत्वविरहाद्धेत्वाभासविभाजकरूपेण सजातीयाप्रसि
द्ध्या तस्य स्वपदेनोपादातुमशक्यत्वात् मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिकमेव स्वपदेनोपादेयम् तस्य शुद्धव्यभिचाराद्यभिन्नतया व्यभिचारत्वादिरूपहेत्वाभासविभाजक
रूपेण तत्सजातीयप्रसिद्धेरिति तद्विषयकप्रतीतिविषयत्वस्य व्यभिचारविशिष्टमेयत्वादौ सत्त्वान्नातिप्रसंग इति वाच्यं विशिष्टान्तराघटितत्वेनाघटितस्य साध्यसा
धनग्रहाविरोधिज्ञाननिष्ठविषयितासंबंधेन व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वादिरूपस्य व्यभिचारादिविभाजकस्यात्र निवेशात् तादृशरूपस्य व्यभिचारविशिष्टमे
यत्वादिसाधारणत्वादित्याहुस्तन्न व्यभिचारघटितबाधादावपि विशिष्टान्तराघटितत्वाघटितव्यभिचारत्वादिसत्त्वेन तद्घटकव्यभिचारादेर्व्यभिचारत्वादिना तत्सजातीय
तया तत्संग्रहानुपपत्तेः नच स्ववृत्तियावद्धेत्वाभासविभाजकरूपेण साजात्यं विवक्षणीयं तथाच बाधादिघटकव्यभिचारादेर्बाधत्वाद्यसत्त्वान्न तत्र नादृशबाधादिसजा
य. तीयत्वमतस्तत्संग्रहसंभव इति वाच्यं एवं सति बाधविशिष्टव्यभिचारादौ स्ववृत्तिबाधत्वव्यभिचारत्वादियावद्धर्मेण सजातीयविशिष्टान्तरस्य व्यभिचारविशिष्टबाधादेः प्र
सिद्ध्यावपि तद्घटितत्वासंभवेनातिव्याप्तेस्तस्माद्व्यभिचारादिघटितबाधादेः संग्रहप्रकारोऽग्रे दर्शनीय एवावधारणीयः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादौ तादृशव्यभिचारत्वा द
द्यवच्छिन्नेनातिप्रसंगः नदोषत्वप्रसंगः अत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारो दोष इत्यादिव्यवहाराभावान्नेष्टापत्तिः संभवति न च विशिष्टव्यभिचारादेः शुद्धव्यभिचारत्वादि
नादोषत्वस्याक्षततया उक्तविशेषणदानेपि तादृशव्यवहारापत्तिर्दुर्वारैवेति तत्रेष्टापत्तौ च व्यर्थं विशेषणमिति वाच्यं दोषपदस्य निरुक्तविशेषणावच्छिन्नानुमितिप्रति
बंधकतावच्छेदकत्वावच्छिन्ननिरूपितत्वाकत्वेनान्वयितावच्छेदकधर्मबोधकतायाम्व्युत्पन्नतया प्रकृते च प्रमेयत्वादिविशिष्टव्यभिचारत्वादिरूपस्यान्वयितावच्छे
दकस्योक्तविशेषणविरहेणानतिप्रसंगादिति हृदयं नन्वश्रयासिद्ध्यादिस्थले पक्षतावच्छेदकाभाववत् पक्षत्वादिकमेव दोषः तस्य च हेतुनिष्ठतया हेतौ दुष्टत्वव्यवहारनि राम
र्वाहकत्वात् तादृशधर्मस्य च तादृशाभाववृत् पक्षादिरूपतादृशविशिष्टान्तरघटिततयाऽव्याप्तिरित्यत आह। एवं चेति तादृशविशेषणदाने चेत्यर्थः पक्षतावच्छेदकादिति। १
अभाववद्वृत्तिसत्ताकालीनद्रव्य विनायेता ० साध्यसाधनगृहत्वाव्यापिकाव्याप्तिग्रहत्वव्यापि काय्याप्रतिबध्यता। तन्निरूपितप्रतिबंधकतानति
त्वसाध्य॥ सत्ताहेतु॥ रिक्तवृत्तित्वमित्यर्थः॥

तुल्यवित्ति वेद्यत्वं च ४ स्वग्राहकसामग्रीग्राह्यत्वं

आदिपदात्साध्यतावच्छेदकत्वादिपरिग्रहः पर्वतादिधर्मिककांचनमयत्वादिविशिष्टबुद्धौ पर्वतः कांचनमयत्वाभाववानित्यादिधर्मिविशेष्यकनिश्चयस्येव पर्वते कांचनमयत्व-
न्नास्तीत्यादिधर्मिविशेषणकनिश्चयस्यापि विरोधित्वमानुभाविकमतस्तद्विषयस्यापि दोषत्वमाह पक्षनिष्ठ इति आधेयतासंबंधेन पक्षविशिष्ट इत्यर्थः वाकारः समुच्चये
साधनवद्वृत्तिसाध्याभाववद्वृत्तिसाधनधर्मिकसाध्याभाववद्वृत्तित्वप्रकारकज्ञानं साधनधर्मिकव्याप्तिज्ञाने प्रतिबंधकं साधनवति साध्याभाववद्वृत्तिज्ञानेपि साधने साध्याभा-
ववद्वृत्तित्वं तुल्यवित्तिवेद्यतया नियतो भासत इत्यभिप्रायेण साधनवति साध्याभाववद्वृत्तिता तादृशज्ञानस्यासमानविशेष्यकस्य मणिमंत्रादिन्यायेन स्वातंत्र्येण प्रतिबंधकत्व-
मिति प्राचीनमताभिप्रायेणेदं दोष इति ननु पक्षतावच्छेदकाभाववत्पक्षकत्वादिरिति शेषः तथा चालक्ष्यत्वान्न तत्राव्याप्तिरिति भावः ननु पक्षतावच्छेदकाभाववत्पक्षादी-
नां हेत्ववृत्तित्वात्कथं हेतौ दुष्टताव्यवहार इत्यत आह येन केनापीति एकज्ञानविषयत्वादिनेत्यादिस्तद्वान् तदवच्छिन्नो दुष्टे दुष्टपदप्रतिपाद्यः तथा च हेतौ तादृशदोषा-
नधिकरणत्वे न क्षतिः दुष्ट इत्यादौ सामान्यतः संबंधिन एव निष्ठार्थत्वात् एवं च एकज्ञानविषयत्वादिना वन्ह्यभाववद्ध्रदादिरूपदोषस्य धूमादौ सत्वेन पर्वतादौ च वन्ह्यादि-
साधने तस्य दुष्टत्वव्यवहार(पत्ति)र्विषयतायात्तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुवाचकपदसमभिहारस्थले दुष्टपदस्य तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिप्रतिबंधक-
तावच्छेदकस्वावच्छिन्ननिरूपितविषयताकधर्मावच्छिन्नसंबंधिबोधकत्वव्युत्पत्त्या पूर्वव्यवहारेणेपि पूर्वं ह्रदे वन्हिना धूमसाधने रासभो दुष्ट इत्यादिव्यवहारो निरुक्त-
दोषमात्रस्य दुष्टताव्यवहारविषयतावच्छेदकत्वे दुर्वार इति प्रकृतहेतुतावच्छेदकविशिष्टसंबंधो निष्ठार्थतावच्छेदको वाच्यः एतदभिप्रायेणैव प्रकृतहेतुरित्युक्तं ह्रदे व-
न्हिसाधने धूमो दुष्ट इत्यत्र ह्रदत्वावच्छिन्नपक्षकवन्हित्वावच्छिन्नसाध्यकधूमत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयिताकधर्मावच्छि-
न्नसंबंधी धूम इत्यन्वयबोधः तत्र प्रतिबंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयकधर्मविशिष्ट एव दुष्टधात्वर्थः साधनपदं लक्षणया धूमत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिपरं तन्न ह्रद इति सप्तम्यर्था ४ स
र्थह्रदत्वावच्छिन्नपक्षकत्ववन्हेरिति षष्ठ्यर्थस्य च वन्हित्वावच्छिन्नसाध्यकत्वस्य चान्वयः तादृशानुमित्यन्वितसप्तम्यर्थनिरूपितत्वस्य दुष्टधात्वर्थैकदेशे प्रतिबंधकत्वे प
न्वयः एवं च पर्वते वन्हेः साधने धूमो दुष्ट इत्यत्र पर्वतत्वावच्छिन्नपक्षकवन्हित्वावच्छिन्नसाध्यकधूमत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्ननि-
रूपितविषयताकधर्मविशिष्टसंबंधी धूम इत्येव प्रतीयते तादृशधर्मश्चाप्रसिद्ध एवेति न तथाव्यवहारः पक्षविशेष्यादिकमनन्तर्भाव्य धूमो दुष्ट इत्यादिव्यवहारस्तु इष्यत एवे-
तिदिक् साधनानिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेरव्यभिचारतयाप्रसिद्धेर्नतु तद्विशिष्टसाधनादेरतो न तस्य दोषत्वमिति कश्चित्तदाहुर्व्याचष्टेपि लक्षणमन्यथैव अन्यथातिप्रसंगात्।
तादृशव्याप्त्यानुपपन्नस्येति यादृशीति यद्रूपावच्छिन्नार्थकं ज्ञानं ज्ञानत्वावच्छिन्नेत्यर्थकं तस्य धर्मिणः तद्धर्मावच्छिन्नस्य तेन संबंधेनेति शेषः तादृशधर्मवत्त्वं साध-

जा·सा· नादिविशेषणकसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिविशेष्यकज्ञानस्य व्याप्त्यादिज्ञान
१० प्रतिबंधकत्वेपि साध्याभाववद्वृत्तित्वादेराधेयतासंबंधेन साधनीयत्वादिकं न दोषः साधनादेः साध्याभाववद्वृत्तित्वादिधर्मताविरहात् अत्राप्यवच्छेदकत्वं पूर्ववत् न स्वरू
पसंबंधविशेषः पक्षतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठकेवलाभावत्वावच्छिन्नादावतिप्रसंगात् तदवच्छिन्नधर्मिकतदवच्छिन्नवत्ताज्ञानत्वस्यापि प्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ प्र
विष्टत्वात् अवच्छेदकतापर्याप्तिविवक्षणे च ह्रदत्वावच्छिन्ननिष्ठवन्ह्यभावत्वावच्छिन्नवत्वेऽव्याप्तिः पर्वतो वन्हित्वादिना घटाद्यवगाहिनोपि ह्रदो न वन्हिमानित्यादिनिश्चय
स्य ह्रदो वन्हिमानित्याद्यनुमितिप्रतिबंधकतया ह्रदत्वावच्छिन्नविशेष्यकवास्तववन्ह्यभावत्वावच्छिन्नप्रकारकनिश्चयत्वेन न प्रतिबंधकता अपि तु ह्रदविशेष्यकवन्हित्वा
वच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वेनैव अतस्तादृशमेव रूपं प्रति अवच्छेदकपर्याप्त्यधिकरणं न तु ह्रदत्वावच्छिन्नधर्मिकवन्ह्यभावत्वावच्छिन्नप्रका बंधकता
रकनिश्चयत्वमिति यद्रूपपदेन वन्ह्यभावत्वाद्युपादाने न संभवतीति पर्वतो वन्ह्यभाववानित्यादौ पर्वतत्वावच्छिन्ननिष्ठवन्हित्वावच्छिन्नवत्वरूपबाधादेरसंग्रहभयेन यद्रूपा
वच्छिन्ने धर्मिणि यद्रूपावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकता तद्रूपविशिष्टे तद्रूपावच्छिन्नविशेषिततद्रूपावच्छिन्नवत्वं दोष इति वि
वक्षाया असंभवात् अत्र साधननिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेरपि साध्याभाववद्वृत्तिसाधनादेरपि दोषत्वेऽक्षतिविरहात् एतावानायासोऽनर्थक इत्यस्वरसः कश्चिदित्यनेन सूचि
तः यथाव्याख्याने यथाश्रुतार्थे निर्वन्हिः पर्वतो वन्हिमानित्यादौ प्रकृतपक्षतावच्छेदकविशिष्टविशेष्यकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकानुमितेरप्रसिध्याऽव्या
प्तिदर्शयिष्यते तत्र विशिष्य पक्षतावच्छेदकाद्यप्रवेशेनाप्रसिद्धिरतस्तन्निवेशनप्रयोजनमाह्ना इति पर्वतादेः कांचनमयत्वविरहदित्यादौ सर्वत्र न दोष इति संबध्यते तथा च पक्ष
तावच्छेदकाप्रवेशे पूर्वोक्तयुक्त्यासंभववारणाय यत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नपक्षसाध्यकानुमितिसामान्यप्रतिबंधकत्वमेव निवेश्यमिति पर्वतो वन्हिमानित्यादौ पर्वतनिष्ठकांचन
मयत्वाभावादावतिप्रसंगस्तस्यापि कांचनमयत्वादिसद्गितपर्वतत्वादिरूपयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिसामान्यप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वादिति भावः आ
दिपदं वस्त्वंतरसंग्राहकं प्रकृतानुमित्यविषयपदार्थाभावेऽतिव्याप्तिं सूचयित्वा तद्विषयसाध्याद्यभावे तां सूचयति ह्रदस्येति ह्रदनिष्ठवन्हिशून्यत्वं धूमशून्यत्वं चेत्यर्थः ह्रदनिष्ठ
साध्याभावेऽतिव्याप्तिसूचनं च प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकृतपक्षकत्वरूपसमुदायदलस्यैवानिवेशो बोध्यं। महानसीयेति महानसीयवन्ह्यभावो महानसीयधूमाभा राम
वश्चेत्यर्थः। अत्रातिव्याप्तिसूचनं प्रकृतसाध्यतावच्छेदकप्रकृतहेतुतावच्छेदकयोरप्रवेशे बोध्यं इदमुपलक्षणं साध्यहेतोरनिवेशेपि जलत्वाभावादावतिव्याप्तिर्बोध्या प्र १०
कृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुकत्वानिवेशे पक्षधर्मताज्ञानप्रतिबंधकतामादायातिव्याप्तिं सूचयित्वा व्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकतामादायातिव्याप्तिं सूचयति। मेयत्वस्येति॥

वन्हिव्यभिचार इत्यनेनान्वयः अत्रातिव्याप्तिस्तादृशसमुदायस्लक्ष्यैवानिवेशेबोध्या प्रकृतहेतुकत्वंनिवेश्येप्येतद्दोषस्यशक्यवारणतयाहेतुतावच्छेदकनिवेशायआह
केवलधूमस्येति वन्हिशून्यान्तरधूमव्यक्तिव्यावर्तकविशेषणानवच्छिन्नस्येत्यर्थः साध्यतावच्छेदकानिवेशे पूर्वंसाध्यवत्ताज्ञानविरोधिन्यतिव्याप्तिर्दर्शिताइदानींव्याप्तिज्ञान
विरोधिन्यतिव्याप्तिंदर्शयति विशिष्टधूमस्यवापर्वतीयवन्हिव्यभिचार इतिदोषलक्षणद्वयदुष्टलक्षणेपिपक्षतावच्छेदकादि निवेशस्य आवश्यकतांदर्शयति नचात्तत्संबंधेने
ति तत्रपर्वतत्वावच्छिन्नेवन्हित्वावच्छिन्नवन्हिसाधनेतस्यविशिष्टधूमत्वावच्छिन्नस्यपक्षादौ पक्षतावच्छेदकादेर्यादृशसंबंधेनविशेषणत्वंयत्राभिमतंतत्रतत्संबंधेनतद्व
च्छिन्नत्वंनिवेश्यमितिसूचयितुंतत्पक्षकेत्युक्तंपक्षतावच्छेदकादिनिवेशेपक्षनिवेशस्याप्रयोजकत्वादिति। वाच्यमिति। तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकदोषलक्षणेनिवे
शनीयं तथाचेतिनिर्वन्हिःपर्वतोवन्हिमानित्यत्रचपक्षतावच्छेदकनिर्वन्हित्वविशिष्टपर्वतेवन्हिवैशिष्ट्यावगाहित्वमनुमितेर्नसंभवति स्वविरोधि धर्मधर्मितावच्छेदकस्वप्र
कारकानाहार्यज्ञानस्यानभ्युपगमात् पर्वतःपर्वतावृत्तिवन्हिमानित्यत्रपर्वतावृत्तित्वरूपसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकत्वानुमितेर्नसंभवति स्वस्मिन्स्वावृत्तितावच्छेदकाव
च्छिन्नप्रकारकानाहार्यज्ञानस्याननुभाविकत्वादेवंपर्वतोवन्हिमान्वन्हिव्यभिचारिण इत्यत्रवन्हिव्यभिचारित्वरूपहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नेवन्हिव्याप्यत्ववैशिष्ट्या
वगाहित्वमनुमितौनसंभवतिपूर्वोक्तयुक्तेःपर्वतोवन्हिमान्पर्वतावृत्तेरित्यत्रपर्वतेपर्वतावृत्तित्वरूपहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वंनानुमितेःसंभवति
उक्तयुक्तेरितियथाविवक्षितानुमित्यप्रसिद्धिप्रयोजकभेदेननानास्थलेऽव्याप्तिकथनेनकोपिहेत्वाभासःस्यादितितथाचापार्थकत्वरूपनिग्रहस्थानसत्वेनतथाप्रयोक्तु
र्निग्रहोपपत्तावपिनिर्वन्हिपर्वतेवन्हेःसाधनेधूमोदुष्टइत्यादिव्यवहारोदुरुपपादइतिभावःतादृशानुमितेः तथाविवक्षितानुमितेरप्रसिद्धत्वादिति आहार्यपरोक्षज्ञा
५ नानुद्गमादितिभावः। यद्विषयकनिश्चयस्येति यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयेत्यर्थः तदुत्तरपदस्योत्तरकालीनार्थकतयातदुत्तरमिति धातूपस्थाप्यानुमितिरूपक्रियावि
शेषणमतोद्वितीयाअग्रिमकल्पेचतादृशज्ञानरूपक्रियाविशेषणमतोज्ञानपदमपिसार्थकंतत्पदंचतादृशनिश्चयपरामर्शकंउत्तरपदंचाव्यवहितोत्तरकालार्थकंकालध्व
नेरत्यंतसंयोगइत्यनेनद्वितीयाधिकरणेउत्तरपदस्योत्तरकालपरत्वादितितुनयुक्तंव्यापकत्वात्मकस्यात्यंतसंयोगस्यप्रकृतेऽविवक्षितत्वात् अनुमितौ अनुमितिसामा
न्येद्वयोर्व्यतिरेकइतिसंबंधः तत्वंतद्रूपावच्छिन्नत्वंअत्रचतज्ज्ञानानन्तरज्ञाननिष्ठतादृशोभयाभावेतज्ज्ञानीयायाएवविरोधिविषयितायाःप्रयोजकत्वाद्विरोधिविषयितायांता
दृशनिश्चयीयत्वकथनंस्वरूपकीर्तनमात्रंनतुलक्षणघटकंतथाचयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्यस्यविरोधिविषयिताप्रयुक्तोभयाभावव
त्वंतादृशरूपावच्छिन्नत्वंदोषत्वमितिसमुदितार्थःवन्ह्यभावविशिष्टह्रदत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयानंतरंह्रदोवन्हिमान्वन्हिव्याप्यधूमवांश्चेत्याकारकानुमितेःकदाप्य

° विवक्षितु मशक्यत्वा त् । परोक्षमप्रसिद्धमनाहार्य

जा॰ सा॰ नुसत्याघटाद्यनुमितयएवतादृशनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्यान्तर्गतास्तासुचह्रदत्वादिविशिष्टेयद्वन्हित्वादिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वंवन्हित्वाद्यवच्छिन्ननिरू॰
११ पितव्याप्तिविशिष्टधूमत्वावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वंचतदुभयाभाववत्वमक्षतमेवतत्रतादृशनिश्चयीयविरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वमपिस्वनिष्ठप्रतिबंधकतावच्छेदकध
र्मस्यस्वानन्तरोत्पन्ननिष्ठप्रतिबध्यतावच्छेदकधर्माभावप्रयोजकत्वात् ह्रदत्वविशिष्टविशेष्यकत्वावच्छिन्नवन्हित्वविशिष्टप्रकारिताघटितधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यता
९ निरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतायाह्रदत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वावच्छिन्नवन्हित्वावच्छिन्नाभावीयप्रकारितायास्तादृशवन्हित्वावच्छिन्नप्रकारकत्वघटितोभ
याभावेतथात्वात् नचतादृशविशिष्टप्रकारकत्वमात्रंनविपरीतनिश्चयप्रतिबध्यतावच्छेदकमपितुतद्विशेषितानाहार्यज्ञानत्वंतत्कथंतत्प्रकारकत्वाभावस्यतथावि
धविरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वमितिवाच्यंविशिष्टाभावप्रयोजकस्यविशेष्यवन्निष्ठविशेषणाभावप्रयोजकत्वात् अनाहार्यज्ञानत्वाश्रयानुमित्यादिनिष्ठतादृशविशिष्टप्रका
रकत्वाभावस्यविरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वास्ततेरितिह्रदोवन्हिमान् धूमादित्यादौवन्ह्यभावादिविशिष्टह्रदत्वावच्छिन्नेलक्षणसमन्वयः निर्वन्हिः पर्वतोवन्हिमानित्यादौता
दृशानुमितेरप्रसिद्धावपिवन्हिमत्पर्वतादिरूपाश्रयासिद्ध्यादिविषयकनिश्चयानन्तरप्रसिद्धघटाद्यनुमितिषुअन्यत्रपक्षतावच्छेदकविशिष्टविषयकत्वावच्छिन्नसाध्यता
वच्छेदकविशिष्टप्रकारकत्वघटितोभयाभाववत्वमक्षतमेवेतिलक्षणसमन्वयः नचाहार्यज्ञानमात्रप्रसिद्धस्यनिर्वन्हिपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवन्हिप्रकारकज्ञानत्वस्य॰
विरोधिविषयकज्ञानप्रतिबध्यतानवच्छेदकतयातादृशधर्मावच्छिन्नेवन्ह्यादिप्रकारकत्वस्याभावेविरोधिविषयताप्रयुक्तत्वमप्रामाणिकमितिवाच्यं तादृशज्ञानत्वस्य
प्रतिबध्यतानवच्छेदकत्वेपितद्व्यापकस्यपर्वतत्वावच्छिन्नेवन्हित्वावच्छिन्नाभावप्रकारकत्वस्यैववन्हिविशिष्टपर्वतविषयकज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकतयाव्याप॰
काभावप्रयोजकस्यसुतरांव्याप्याभावप्रयोजकतयातादृशविशिष्टविशेष्यकत्वावच्छिन्नवन्ह्यादिप्रकारकत्वाभावस्यतादृशदोषविषयताप्रयुक्तत्वस्यावश्यकत्वात् न
चविरोधिज्ञानासत्वेपिनिर्वन्हिः पर्वतोवन्हिमानित्यादिज्ञानस्याहार्यस्यानुत्पत्त्याइच्छाघटिततादृशाहार्यज्ञानसामग्र्यभावस्यैवनिर्वन्हित्वविशिष्टवन्हिवैशिष्ट्यावगा॰
हित्वाभावप्रयोजकत्वंनतुविरोधिविषयित्वस्यक्वचिदप्यकॢप्तत्वादितिवाच्यमभावाधिकरणतायामेवविषयिताप्रयुक्तत्वस्यनिवेश्यतयाअधिकरणतानांचाभावाभेदेप्यधि
करणभेदेनभिन्नतयाविरोधिज्ञानानन्तरोत्पन्नज्ञानेतादृशवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावाधिकरणतायांविनिगमनाविरहेणपूर्वज्ञानीयविरोधिविषयितायाअपिप्रयोजक॰
त्वात् यद्विषयिताप्रयुक्तातादृशोभयाभावस्तत्वमित्येतावन्मात्रेकृतेह्रदोवन्ह्यभाववानित्यादिज्ञानीयवन्ह्यभावविशिष्टह्रदविषयितायाएवतदन्तःपातिवन्ह्यभावत्वविशि राम॰
ष्टविषयितायाअपिप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौप्रविष्टतयाप्रतिबध्यतावच्छेदकस्यह्रदत्वादिविशिष्टवन्ह्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वस्यविरहप्रयोजकतयाबाधाद्येकदेशेव ११

इ

निर्वन्हिपर्वतत्वावच्छिन्नेवन्हित्वावच्छिन्नावगाहित्वप्रयोजकसामग्रीत्वावच्छिन्नजन्यस्य

न्त्यभावत्वादिरूपविशिष्टेः तिव्याप्तिरिति यद्विषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्यस्य विरोधिविषयिताप्रयुक्ताभयाभाववत्त्वं निवेशितं न च यादृशविषयितासामान्यप्रयु
क्तस्तादृशोभयाभावसत्त्वमित्येव सम्यक् ह्रदत्वादिविषयितासामान्यान्तर्गतायां ह्रद इत्यादिज्ञानीयविषयितायामुभयाभावप्रयोजकत्वासत्त्वादतिव्याप्तेरनवकाशादिति वाच्यं
पाषाणमयो न वन्हिमानित्यादिज्ञानविशिष्टस्य पर्वतः पाषाणमय इत्यादिज्ञानस्य पर्वतो वन्हिमानित्यादिज्ञानप्रतिबंधकतायाज्ञानभेदेन विषयिताभेदस्याभावात्पाषाणम
यत्वविशिष्टपर्वतादिविषयितासामान्यस्यैवोभयाभावप्रयोजकत्वात् पाषाणमयत्वविशिष्टपर्वतादावतिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् ह्रदो वन्ह्यभाववानित्यादि ह्रदादिविषयकनिश्चयो
त्तरोत्पन्नघटाद्यनुमितौ विरोधिविषयिताप्रयुक्तोभयाभावसत्त्वात्केवलह्रदादावतिव्याप्तिरतः सामान्यपदं पूरितं तथा सति ह्रदादिनिश्चयानन्तरोत्पन्नानुमितिसामान्य
न्तरगतायां ह्रद इत्यादिनिश्चयानन्तरजात ह्रदो वन्हिमान्वन्हिव्याप्यधूमवांश्चेत्याद्यनुमितौ विरोधिविषयिताप्रयुक्ततादृशोभयाभावासत्त्वान्नातिव्याप्तिः केवलह्रदत्वादि
नावन्ह्यभावविशिष्टह्रदादिविषयकनिश्चयानन्तरमुक्तसमूहालंबनानुमित्युत्पत्त्या तादृशविशिष्टस्यापि दोषत्वानुपपत्तिरतो यत्पदं यद्धर्मावच्छिन्नपरं तथोपवर्णितं वन्ह्यभा
वविशिष्टह्रदादिविषयकस्य ह्रदो वन्हिमान्नवेति ज्ञानस्यानन्तरं तादृशसमूहालंबनानुमित्युत्पत्त्या तद्दोषतादवस्थ्यमतो निश्चयेति अनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितसंशया
न्यज्ञानपरं तेनाहार्यप्रामाण्यज्ञानास्कंदितस्यापि दोषविषयकनिश्चयस्यानन्तरं तादृशानुमित्युत्पत्तावपि न क्षतिः दोषविषयकनिश्चयनाशे सति तदनुमितेरुत्पत्त्या तद्दोषाप
त्तिरतोऽव्यवधाननिवेशः एवं दोषविषयकलौकिकनिश्चयाव्यवहितपूर्वमनुमित्युत्पत्त्यापि तद्दोषः तदुत्तरेति तत्सामानाधिकरण्यमप्यनुमितौ निवेश्यमतएकस्य बाधनिश्च
यानन्तरमन्यस्यानुमित्युत्पत्तावपि न क्षतिः बाधादिनिश्चयानन्तरं पक्षतावच्छेदकावच्छिन्ने साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यादिप्रकारकस्याहार्यलौकिकस्य च प्रत्यक्षस्यो
त्पत्त्या तादृशज्ञानसामान्यमुपेक्ष्यानुमितिसामान्यनिवेशः यत्साध्यकयत्पक्षकयद्धेतुकयादृशदोषविषयकनिश्चयानन्तरं कस्याप्यनुमितिर्न जाता तत्र तादृशानुमितेरप्र
सिद्ध्याऽव्याप्तिरतोऽनुमितिस्थले नाहार्य्य दोषविशेषाजन्यज्ञानं निवेश्य कल्पांतरमाह नाहार्येति तथा च तादृशानुमित्यप्रसिद्धिर्यत्र तत्र तथाविधमानसोपनीतभानादिक
मादायैव लक्षणं संगमनीयमिति भावः बाधादिनिश्चयानन्तरमाहार्यसाध्यादिप्रकारकप्रत्यक्षोत्पत्त्याऽसंभवोऽव्याप्तिर्वेत्यतो नाहार्येति शंखो न पीत इत्यादिनिश्चयानन्तरं शंखा
दौ पीतत्वादिप्रकारकस्य दोषविशेषजन्यचाक्षुषादेरुत्पत्त्या शंखः पीतः शंखत्वादित्यादिस्थलीयबाधादावव्याप्तिरतो मानसेति पदं दोषविशेषाजन्यज्ञानपरं तेन नाहं गौर इत्या
दिनिश्चयानन्तरं मिथ्याज्ञानजन्यवासनारूपदोषविशेषजन्यस्यात्मविशेष्यकगौरत्वादिप्रकारकमानसस्योत्पत्तावपि अहं गौर आत्मत्वादित्यादिस्थलीयबाधादौ नाव्याप्तिः ए
तेन यादृशपक्षसाध्यहेतुकस्थले यद्दोषविषयकनिश्चयानन्तरं विरोधिसामग्र्यादिवशेन मानसज्ञानं कदापि न जातं तत्राव्याप्तिरित्यपि निरस्तं तत्राप्यनुमितिशाब्दबोधादिक

जा∙सा माद्यलक्षणसमन्वयसंभवात् पक्षतावच्छेदकेत्यादिदलद्वयनिवेशव्यावृत्तिः पूर्वरीत्यावबोध्या विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वनिवेशप्रयोजनं च स्वयमेव वक्ष्यति यत्र विषयविशेषेस
१२ मूहालंबनज्ञानं नजातं तत्र पक्षतावच्छेदकविशिष्टे साध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वविशिष्टसाध्यव्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावरूपविशिष्टाभावाप्रसिद्ध्या व्याप्तिरतो विशिष्टा
भावमुपेक्ष्योभयाभावनिवेशः तादृशोभयाभावप्रयोजकविरोधिविषयितावत्त्वं यद्रूपविशिष्टविषयकत्वव्यापकं तद्रूपावच्छिन्नत्वं दोषत्वमित्यस्यैव सम्यक्त्वेऽपि यथासन्निवेशेन वै
यर्थ्यं ननु कांचनमयः पर्वतो वन्हिमान्धूमादित्यादौ पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षाप्रसिद्ध्या विशिष्टपक्षे विशिष्टसाध्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वाप्रसिद्धेरित्यत आह पक्षतावच्छेदके
त्यादि आदिपदात्साध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यादिपरिग्रहः वैज्ञानिकमिति तत्प्रकारेण ज्ञायमानत्वरूपमित्यर्थः तथा च पर्वतादेः कांचनमयत्वादिवैशिष्ट्यस्य वास्तविकस्याविरहेऽपि
तेन रूपेण ज्ञायमानत्वमादाय लक्षणसमन्वयः नच ह्रदो नवन्हिमानित्यादिनिश्चयानंतरं जायमाने ह्रदो द्रव्यं जलमयं वन्हिमद्वन्हिव्याप्यधूमवच्चेत्याद्याकारकसमूहालंबने ह्रद
ज्ञा त्वादिना ज्ञायमाने वन्ह्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वसत्त्वादसंभव इति वाच्यं पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नाया पक्षनिष्ठविशेष्यतातन्निरूपिताया साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाप्रकारता
याच साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारतानिरूपितव्याप्यत्वप्रकारतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुप्रकारतातत्प्रतियोगित्वयोरवगाहितात[illegible]न विवक्षणात् द्वये
विशिष्टविषयाप्रसिद्धावपि पर्वताद्यंशे कांचनमयत्वावगाहिभ्रमविषयिताया व्यधिकरणकांचनमयत्वाद्यवच्छिन्नायाः प्रसिद्ध्या लक्षणसमन्वयात् व्याप्तिप्रकारतास्थाने च नि
रूप्यनिरूपकभावापन्नव्याप्तिघटकतत्तत्पदार्थप्रकारतानिवेशनीया तेन धूमवान्वन्हेरित्यादौ वन्हिव्यापकधूमसामानाधिकरण्यादिरूपव्याप्तेरप्रसिद्धावपि न क्षतिः नन्वत्र व्याप्ति
पदेनान्वयव्याप्तिश्चेदुच्यते तदा व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानविरोधिनि साध्यनिष्ठाभावाप्रतियोगित्वादिरूपानुपसंहारित्वे व्याप्तितादृशज्ञानस्यान्वयव्याप्तिज्ञानाविरोधित्वात् व्यतिरेकव्या
प्तिविवक्षणे च हेतुनिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य साध्यतावच्छेदकनिष्ठहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यव्याप्तिस्तज्ज्ञानस्य ग्राह्याभावाद्यनवगाहितया व्यतिरे
कव्याप्तिज्ञानविरोधित्वे मानाभावादत आह व्याप्तिश्चेति अन्वयतः अन्वयनिरूपिता प्रकृतहेतुनिष्ठा प्रकृतसाध्यनिरूपितेति यावत् सा चासंतान्योन्याभावभेदेन भिन्ना अव्यभिचरि
तसामानाधिकरण्यव्यापकसामानाधिकरण्यरूपा नानाविधैव ग्राह्या अतो ऽत्यन्ताभावादिगर्भव्याप्तिज्ञाने ऽन्योन्याभावादिगर्भव्यभिचारज्ञानस्य व्यापकताज्ञाने साध्याभाववद्वृत्ति
त्वादिज्ञानस्य च ग्राह्याभावानवगाहितया विरोधित्वेऽपि न क्षतिः व्यतिरेकतः व्यतिरेकनिरूपिता साध्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपा ग्राह्या व्याप्तिपदेन विवक्षणीया
तथा च तद्व्याप्तिप्रकारतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताप्रतियोगित्वकूटाभावस्य च निवेशनीय इति भावः ननु निर्वन्हिः पर्वतो वन्हिमानित्यादौ पक्षतावच्छेदकविशिष्टे राम
साध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वमेवाप्रसिद्धमिति कथं लक्षणसमन्वय इत्यत आह तादृशावगाहित्वप्रसिद्धेरिति आहार्यज्ञानस्यैवेति निर्वन्हित्वविशिष्टे वन्हिमत्त्वसं १२

तं+२

जायतामित्याकारकेच्छाजन्यप्रत्यक्षएवेत्यर्थः विरोधिविषयितानिवेशप्रयोजनमाह। एवंचेति। विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वनिवेशनेचेत्यर्थः नक्षतिः ननिर्वन्हिः पर्वतोवन्हिमानि॰
त्यादौघटादौ॰तिव्याप्तिः तस्यघटादिनिश्चयस्यविरोध्यविषयकत्वात् स्वानंतरानुमितिसामान्यनिष्ठताहृशोभयाभावप्रयोजकविरोधिविषयिताकत्वविरहात् वन्हिमत्यर्वताादि
व विषयकसमूहालंबनात्मकघटादिनिश्चयानन्तरताहृशज्ञाननिष्ठताहृशोभयाभावत्वस्य तज्ज्ञानीयविरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वेपिघटादिनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसा
मान्यान्तर्गतसमूहालंबनात्मकघटादिनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितौविरोधिविषयिताप्रयुक्तोभयाभाववत्वविरहान्नातिव्याप्तिरितिभावः प्रयोज्यप्रयोजकभावश्चायम॰
नुभवसिद्धःस्वरूपसंबंधविशेषः विरोधिपदप्रयोजनमाह एवमिति अनुमितावपीति नक्षतिः तस्यविरोध्यविषयकत्वादित्यनुषज्यतेनक्षतिः नसाध्यवत्पक्षे॰तिव्याप्तिःविरो
धिविषयितापदेनताहृशोभयाभावप्रतियोगिनावच्छेदककोटौयद्रूपावच्छिन्नांशेयद्रूपावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वंनिविष्टंतद्रूपावच्छिन्नविषयितानिरूपिततद्रूपावच्छिन्ना
भावतद्व्याप्यान्यतरविषयितायाःसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयिताबहिर्भूतविषयितात्वाविवक्षितत्वादितिभावः नचसिष
धयिषाधीनायांसाध्यनिश्चयोत्तरसमूहालंबनानुमितौताहृशोभयाभावसत्वात्सिद्धिविषये॰तिप्रसंगएवनास्ति एवंपक्षेसाध्यनिश्चयोत्तरंतदतिरिक्ताविषयकसाध्यविधेय
क कानुमितेरनुत्पादेपिपक्षांशेसाध्यांशेवा॰धिकावगाहिन्याअनुमितेस्साध्यधर्मितावच्छेदकान्यविधेयकानुमितेस्साध्यावच्छिन्नपक्षविधेयकानुमितेश्चोत्पत्त्यातत्रोभयाभा
र वासत्वात्पूर्ववन्नातिप्रसंगप्रसक्तिरितिवाच्यं यत्रविषयविशेषेसिषाधयिषावलात्सिध्युत्तरंताहृशानुमितिःप्रकृतसाध्यसिद्ध्यप्रतिबध्यसाध्यादिविषयकानुमितिश्चकदापिनजा
नातत्रैवातिव्याप्तेःसंभवात् द्वितीयकल्पेविषयितामात्रंनिवेश्यंनतुविरोधिविषयितापर्य्यंतमित्याशयेनाह मानसज्ञानेति साध्यनिश्चयस्येत्यादिमयत्वविशिष्टव्यभिचारा
दिवारणाययथाश्रुतविशिष्टान्तराघटितत्वंनिवेशेउपदर्शितव्यभिचारादिघटितबाधाद्यव्याप्त्यविशिष्टान्तरविषयित्वाप्रयोज्यस्वविषयिताप्रयोज्यताहृशोभयाभावप्रयोज
काभावाधिकारणताकत्वरूपंताहृशविशेषणंनिवेश्यंमेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्यायाउक्तोभयाभावप्रयोजकव्याप्त्याद्यवगाहित्वाभाववत्तायाःशुद्धव्यभि॰
चारादिविषयिताप्रयोज्यत्वनियमेनमेयत्वविशिष्टव्यभिचारादौविशिष्टान्तरविषयित्वाप्रयोज्यस्वविषयिताप्रयोज्यनिरुक्तोभयाभावप्रयोजकाभावाधिकरणताकत्वमितिनातिप्रसं
गः उपदर्शितव्यभिचारघटितबाधादिविषयिताप्रयोज्यायाः पक्षेसाध्यावगाहित्वाभावाधिकरणतायास्तद्दृटकव्यभिचारादिविषयित्वाप्रयोज्यत्वेनतत्संग्रहः नचविशिष्टपक्षेवि
शिष्टसाध्यवत्ताग्रहप्रतिबंधकतावच्छेदिकायास्ताहृशवि— षयितातःपातिव्यभिचारादिविषयितायाअपिताहृशबाधादिविषयिताप्रयोज्यायाविशिष्टपक्षेविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्या
वगाहित्वाद्यभावाधिकरणतायांप्रयोजकतयाताहृशबाधादेरसंग्रहइतिवाच्यं यत्किंचिद्विशिष्टान्तरविषयितात्वव्यापकरूपावच्छिन्नाप्रयोज्यत्वनिवेशेनतत्संग्रहसंभवात् व्य

२४५ पाषाणमयत्ववत्पर्वतेऽतिव्याप्तिवारणाय
विशेष्यदलं॥

+या०

जा·सा· भिचारादिविषयितायां बाधादिविषयितांतःपातिविषयितामात्रवृत्तिरूपेणैवोपदर्शितसाध्यवत्ताग्रहप्रतिबंधकतावच्छेदकतया तेनैव रूपेण तादृशसाध्यवगाहित्वविरहव
१३ त्ताप्रयोजकत्वात् तादृशस्य च रूपस्य बाधादिविषयितानन्तःपाति व्यभिचारादिविषयितासाधारणव्यभिचारादिरूपविशिष्टविषयितात्वाव्यापकत्वात् तदव्यापकरू
पावच्छिन्नाप्रयोज्यत्वस्योक्तबाधादिविषयिताप्रयोज्योक्तसाध्यावगाहित्वाभाववत्तायामक्षतत्वात् मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिविषयितायां येन रूपेण व्योम्नादिग्र
हः प्रतिबंधकतावच्छेदकतातद्रूपेण निरुक्तविषयितात्वव्यापकेन मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिविषयितांतःपातिव्यभिचारादिविषयितायां मेयत्वविशिष्टव्यभिचा
रादिविषयिताप्रयोज्यव्याप्याद्यवगाहित्वाभाववत्ताया नियमतः प्रयोजकत्वान्नातिप्रसंगावकाशः बाधसत्प्रतिपक्षादिविषयकज्ञानस्य नानाविधबाधादिविषयक
घ ज्ञानस्य चानन्तरं जातायां घटानुमितौ बाधादिविषयिताप्रयोज्यायाःभावाधिकरणता तस्यां विशिष्टान्तरविषयिताप्रयोज्यत्वेपि स्वपूर्ववर्त्तिज्ञानीयविरोधिविषयिता ऽभावा
या एव स्वनिष्ठप्रतिबध्यतावच्छेदकाभावाधिकरणताप्रयोजकत्वात् एकैकबाधादिमात्रविषयकज्ञानानन्तरजातज्ञाने यात त्तद्बाधादिविषयिताप्रयोज्यत्वं तस्यां विशि धिकर
ष्टान्तरविषयित्वाप्रयोज्यतया बाधादौ लक्षणसमन्वयः व्यभिचारादिघटितबाधादिविषयिताप्रयोज्यायादीधीतिकारोक्तोभयाभावाधिकरणताया व्याप्याद्यवगा णता
हिताविरहप्रयोज्यत्वेन यत्किंचिद्विशिष्टान्तरविषयितात्वव्यापकरूपावच्छिन्नतादृशबाधादिविषयतान्तःपातिव्यभिचारादिविषयताप्रयोज्यत्वनियमान्तत्रतत्सं
ग्रहाय तादृशोभयाभावप्रयोजकाभावाधिकरणतापर्यन्तनिवेशः तथा सति दर्शितोभयाभावाधिकरणताया उक्तरूपावच्छिन्नव्यभिचारादिविषयित्वप्रयोज्यत्वनियमेपि
तादृशोभयाभावाधिकरणताप्रयोजकसाध्यादिमत्तावगाहित्वाभावाधिकरणताया उक्तरूपावच्छिन्नव्यभिचारादिविषयित्वाप्रयोज्यत्वेन तादृशबाधादेः संग्रहः अथैतादृ
शोभयाभावघटितलक्षणेपि केवलनिर्वन्हित्वादिपक्षतावच्छेदकवन्ह्यादिसाध्यकस्थलीयनिर्वन्हिनिष्ठवन्ह्यभावरूपबाधादिदोषे व्याप्तिः तादृशबाधादिज्ञानस्याप्रतिबं
क धतया तद्दोषविषयितायाः प्रतिबंधकतानवच्छेदकतया तथाविधोभयाभावाप्रयोजकत्वात् तस्य दोषत्वानुगमे च तादृशहेतौ दुष्टत्वव्यवहारानुपपत्तेः तत्रेष्टापत्तौ च निर्वन्हि प+
पर्वतो वन्हिमानित्यादावपि तत्संभवेनैतादृशप्रयासवैफल्यात् न च तत्राभाववान्वन्हिमानित्यनाहार्यज्ञानस्याप्रसिद्ध्या तत्प्रतिबंधकीभूतस्याभाववन्निर्वन्हिरित्यादि
ज्ञानस्य विषय एव दोष इति वाच्यम् अभाववत्वसामानाधिकरण्येन निर्वन्हित्वग्रहस्य तादृशवन्हिमत्वग्रहाविरोधित्वात् अभाववत्वावच्छेदेन वन्ह्यादिमत्ताग्रहविरोधि
त्वेपि तादृशवन्ह्यादिमत्ताद्यवगाहित्वस्य वन्ह्यभावादिमत्वरूपपक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यत्वाव्यापकतया तदवच्छिन्नप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयितायाः राम·
स्तथाविधोभयाभावाप्रयोजकत्वात्तद्विषयस्य दोषत्वानुपपत्तेः अभाववत्वावच्छेदेन निर्वन्हित्वग्रहस्याभ्रमरूपतया तद्विषयविशिष्टस्यैवाप्रसिद्धेः एवं वन्हिमान्निर्वन्हि १३

+ वगाहि

रित्या दिस्थलीयदोषेण नितरामव्याप्तिः वह्निमन्निष्ठवह्निमत्त्वादेरेव तत्र दोषत्वसंभवात्तद्विषयकज्ञानस्य च क्वचिदपि प्रतिबंधकत्वायोगात् एवं यत्र निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानि
त्यादौ पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येन वन्ह्यभावादिमत्त्वस्य पक्षतावच्छेदकघटकतात तत्र पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येन वन्ह्यादिमत्त्वं न दोषः विशिष्टपक्षग्रहाद्यविरोधित्वे
नाश्रयासिद्ध्यादिरूपतानुपपत्तेरुक्तरीत्यैतल्लक्षणानाक्रान्तत्वाच्च पर्वतत्वावच्छेदेन वन्ह्यादिमत्त्वमप्रसिद्धं वह्निशून्यपर्वतादेरपि सत्त्वात् नापि पर्वतत्वादिसामानाधिक
रण्येन निर्वह्निपर्वतत्वावच्छेदे न वा वन्ह्यभावादिमत्त्वरूपबाधादिः तज्ज्ञानस्य पक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वव्यापकविषयिताघटितधर्मावच्छिन्ना
प्रतिबंधकतया तत्र लक्षणगमनायोगात् नापि पर्वतत्वावच्छेदे न वन्ह्यभावादिमत्त्वमप्रसिद्धत्वादिति तत्र न कोपि दोषस्यात् यत्तु प्रयुक्तत्वव्यापकत्वं यद्विषयकनिश्चय
निष्ठविरोधिविषयितापाउभयाभावव्याप्यत्वं स्वाश्रयतादृशनिश्चयाव्य वहितोत्तरानुमितित्वसंबंधेन तादृशसंबंधलाभायैव तदुत्तरमनुमिताविप्युक्तं एवं च विरोधि
विषयकयद्विषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितित्वव्यापकस्तादृशोभयाभाव इति पर्यवसितं एवं च निर्वह्निर्वह्निमानित्यादिस्थलीयबाधादेर्विषयितायास्स्वरूप
संबंधरूपोभयाभावप्रयोजकत्वासंभवेपि निरुक्तोभयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटौ यद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकयद्रूपावच्छिन्नप्रकारकत्वं निविष्टं तद्रूपावच्छिन्नवि
तत्स्वया शेष्यकतद्रूपावच्छिन्नाभावव्याप्यान्यतरप्रकारकस्यैव विरोधिविषयकत्वार्थकतया तत्र लक्षणे सुसमन्वयमेव तादृशप्रयोजकत्वस्यानिवेशात् न चैवं तत्रवस्तुमात्रेः ति
व्याप्तिर्दुर्वारैव तादृशोभयाभावस्य समूहालंबनरूपघटादिविषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितित्वव्यापकताया अक्षतत्वादिति वाच्यं विरोधिविषयितानतिरिक्तवृत्ति
यद्विषयिताशालिनिश्चयस्य निश्चयातेन विवक्षितत्वात् घटादिविषयितायास्तत्र निरुक्तविरोधिविषयितानतिरिक्तवृत्तित्वविरहात् न चैवं विरोधिविषयितानतिरि
क्तवृत्तिर्यदीयविषयिता तत्त्वमित्येतावतैव सामंजस्ये शेषवैयर्थ्यमिति वाच्यं यत्र पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येन वन्ह्यादेः साध्यता तत्र पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्ये
न वन्ह्याद्यभावादिमत्त्वस्य विषयिताया निरुक्तविरोधिविषयितानतिरिक्तवृत्तित्वात्तत्रातिव्याप्तेर्वारकतया शेषसार्थक्यात् तदुपादाने तादृशवन्ह्यभावादिमत्त्वविष
यकनिश्चयानन्तरं पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येन वन्ह्याद्यनुमित्युत्पत्त्या तादृशानुमि तौ तथाविधोभयसत्त्वेनातिव्याप्त्यनवकाशादिति तत्तुच्छं निर्वह्निः पर्वतो व
ह्निमानित्यादौ यत्र पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येन वन्ह्यभावादेः पक्षतावच्छेदकघटकतात तत्र पर्वतत्वसमानाधिकरण्येन वह्निमत्त्वस्य विशिष्टपक्षग्रहाविरोधित्वे
नाश्रयासिद्ध्यनात्मकस्य हेत्वाभासांतरताभयेनासंभवद्दोषभावस्य निरुक्तविरोधिविषयितानतिरिक्तविषयिताकतया तिव्याप्तेः तादृशोभयाभावप्रतियोगितावः
च्छेदकगर्भे यद्रूपविशिष्टे येन संबंधेन यद्रूपावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वं निविशते तद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतत्संसर्गकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारकानुमितित्वावच्छिन्न

वृत्ति

जा·सा· प्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वरूपविरोधित्वस्य विषयितायानिवेशेतुशेषवैयर्थ्यमुक्तरीत्या निर्वन्हिर्मानित्यादिस्थलीयदोषैः व्याप्तिश्चयत्तुपक्षतावच्छेदकवि
१४ शिष्टेनिरुक्तसाध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयावृत्तिविषयतैवविरोधिविषयितापदार्थः तथाचयन्निरूपिततादृशविषयिताशालिनिश्चयोत्तरानुमितित्वव्यापकउभयाभा
वस्तत्त्वमितिसमुदितार्थः निश्चयत्वंच विशेषणविशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नविरुद्धकोटिद्वयप्रकारकैकधर्मिविशेष्यकज्ञानान्यज्ञानत्वंविशेषणविशेष्यतावच्छेदक
भावानापन्नत्वनिवेशान्निर्वन्हिःपर्वतोवन्हिमानित्यादौपक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यादिवैशिष्ट्यग्रहस्यैकत्रविरोधिद्वयप्रकारकत्वनियमेपिनतादृशवैशिष्ट्यावगाहिनि
श्चयाप्रसिद्धिः यदीयविषयितातादृशनिश्चयावृत्तितत्त्वमित्येतावतिकृतेह्रदोवन्हिव्याप्यधूमवानित्यादौह्रदादिनिष्ठवन्ह्यभावादिमत्वेःतिव्याप्तिःवन्ह्यादिव्याप्यवत्तानिश्च
यस्यापिवन्ह्यादिनिश्चयवत्कार्यसहभावेनवन्ह्यभावादिग्रहविरोधित्वाद्वन्ह्यभावादिमत्वविषयितायास्तादृशनिश्चयावृत्तित्वादितिनशेषवैयर्थ्यमितितदपिनावन्हिव्याप्य
वान्वन्हिव्याप्यव्याप्यवांश्चह्रदोवन्ह्यभाववानित्येतादृशाहार्यज्ञानोपगमेनवन्ह्यभावादिमत्वविषयितायावन्हिव्याप्यादिमत्वनिश्चयवृत्तित्वेनपोक्तातिव्याप्त्यनवकाशेनशेष
सार्थक्यानुपपत्तेः वन्हिमान्वन्हिव्याप्यवांश्चह्रदोवन्ह्यभाववानित्येतादृशाहार्यसाध्यादिवैशिष्ट्यनिश्चयेह्रदोवन्हिमानित्यादिस्थलीयबाधादिविषयितासत्वेनासंभव
प्रसंगाच्च वन्ह्यादिरूपधर्मितावच्छेदकानवच्छिन्नवन्ह्यभावादिविशेषितह्रदादिनिरूपितविषयितायाःसाध्यादिनिश्चयावृत्तित्वेपिघटादिनिरूपितायाअपिदोषविषयि
त्वावच्छिन्नायाविषयितायाःसाध्यादिनिश्चयावृत्तितयाघटादावुदासीनैः तिव्याप्तेर्वारणाययादृशविशिष्टविषयितासामान्यंतादृशनिश्चयावृत्तितादृशविशिष्टनिरूपि
तविषयितायाएवविरोधिविषयितेत्यनेनविवक्षणीयतयाअप्रतीकारात् अमान्यवृत्तियदीयविषयितासामान्यंतादृशनिश्चयावृत्तितदीयविषयितायाविवक्षणेननिर्वाहेपि
विरोधियद्विषयिताशालिनिश्चयोत्तरानुमितिसामान्येद्वयोर्व्यतिरेकइत्यनभिधाययद्विषयकनिश्चयस्येत्यादिवक्राभिधानस्यग्रंथकाररीतिविरुद्धत्वात् एतेनविषयिता
याउभयाभावप्रयोजकत्वंतादृशोभयाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्रूपविशिष्टेयेनसंबंधेनयद्रूपावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वघटितंतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतत्संसर्गकत
द्रूपावच्छिन्नप्रकारकत्वविशेषितेनानुमितित्वेनानाहार्यलौकिकसंनिकर्षाद्यजन्यज्ञानत्वेनवाअवच्छिन्नात्तनिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वंएवंचयादृशविशिष्टवि
षयितानिरुक्ततथाविधोभयाभावप्रयोजकताश्रयस्तादृशत्वमेवलक्षणंविषयित्वादौविरोधित्वादिकथनंतुस्वरूपाख्यानमात्रमितिप्रलपितमप्यनादेयम् निर्वन्हिर्वन्हिमानि
त्यादिस्थलीयदोषस्योक्तयुक्त्याद्वःसंग्रहत्वात् अत्रकेचित् केचिदित्यग्रिमकल्पद्वयात्रापिकल्पेदीधीतिकृतोननिर्भरःनिर्वन्हिर्वन्हिमानित्यादिस्थलीयदोषासंग्रहेणास्वरसाग्रि
मकल्पेकेचिदि त्यनेनैवात्रापिकल्पेवदंती त्यनेनसूचितत्वात् निर्भरस्तुकेचिदित्यादिकल्पएवअतस्तत्रप्रकर्षबोधनायप्राहुरित्युक्तमिति परे तु घटाभावादिधर्मिताव राम·
१४

घटाभाववति वन्हिज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छीयाया ज्ञाननिष्ठविशेष्यता । तन्निरूपितायाः प्रकारतायाः निष्ठावच्छेद
कता । तन्निरूपितायाः विशेष्यतानिष्ठावच्छेदकता । तन्निरूपिताया अवच्छेदकत्वानिष्ठावच्छेदकता । तन्निरूपितायाः नि

क

च्छेदकवन्ह्यादिज्ञानं प्रति तद्धर्मितावच्छेदकवन्ह्यभावादिमत्ताज्ञानप्रतिबंधकत्वे कल्पनीये धर्मितावच्छेदकभेदेन तद्कल्पनाप्रयुक्तलाघवानुरोधेन धर्मितावच्छेदकधर्मान
निवेश्य अनाहार्यवन्ह्यादिविशिष्टबुद्धित्ववन्ह्यभावादिनिश्चयत्वाभ्यां समानधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यैव प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावः कल्प्यते एवं च तादृशनिष्ठस्य स्व-
पूर्ववर्त्तिप्रतिबंधकनिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकसंबंधस्योत्तरवर्त्तिनिष्ठप्रतिबध्यतावच्छेदकसंबंधेन तादृशासंबंधित्वं प्रतिप्रयोजकं तथा वन्ह्यभावादिनिष्ठवन्ह्यभा
वादिप्रकारकज्ञानीयधर्मितावच्छेदकताख्यविषयितायास्तदुत्तरोत्पन्नानाहार्यवन्ह्यादिप्रकारकज्ञानस्य वन्ह्यभावादिधर्मितावच्छेदकत्वविरहप्रयोजकत्वाद्वन्ह्यभावादि
क विशिष्टवन्ह्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वविरहस्य वन्ह्यभावादिधर्मितावच्छेदकवन्ह्यादिप्रकारकनिश्चयीयविषयिताप्रयुक्तत्वमस्त्येवेति तादृशनिश्चयविषयस्य दोषत्वम-
व्याहतमेवेति न च धर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या विपरीतज्ञानप्रतिबंधकत्वे निर्वन्हिविशेष्यकवन्हिज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छाजन्यस्य निर्वन्हिर्वन्हिमान्घटाभाववां
श्च वन्हिमानित्याकाराहार्यज्ञानस्य विपरीतज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकानाक्रांततया घटाभाववान्वन्ह्यभाववानित्यादिनिश्चयकाले तथाविधेच्छासत्वे घटाभावविशिष्टविशे
ष्यकवन्हिज्ञानं जायतामित्याकारकेच्छाविनैव तादृशज्ञानापत्तिरिति वाच्यं यतः सामान्यतो वन्ह्यादिज्ञानेच्छाविशिष्टान्यत्वरूपमनाहार्यत्वं न प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ
निवेशनीयं किं त्वाहार्यज्ञानोपपत्त्यर्थं विशेष्यतानिष्ठयत्त्वविषयतावच्छेदकत्वं तदवच्छेदकतावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवन्ह्यादिज्ञानेच्छाविरहस्य या स्वा
व्यवहितप्राक्क्षणावच्छिन्नाधिकरणता तद्विशिष्टधर्मितावच्छेदकताया एव प्रतिबध्यतावच्छेदकसंबंधत्वमुपेयते तादृशेच्छाविरहस्य प्रतिबंधकविशेषणत्वं वा विशेषण
ताविशेषधर्मितावच्छेदकताघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेनोपगंतव्यमुक्तस्थले च घटाभावादौ तादृशेच्छाविरहस्य सत्वान्नोक्तापत्तिरधिकमन्यत्रानुसंधेयमिति
वदंति निर्वन्हिः पर्वतो वन्हिमानित्यादिस्थलीयदोषसाधारण्याय प्रकारांतरेण वर्णयतां केषांचिन्मतमाह। तादृशपक्षइति पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षइत्यर्थः॥ तादृशसाध्येति
साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्येत्यर्थः। तादृशहेत्विति। हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेत्वित्यर्थः। ज्ञानस्य विरोधिविषयकं यद्विषयकं ज्ञानमिति योजना ज्ञानं ज्ञानसामान्यं तेन घटादि
विषयकस्य क्वचित्समूहालंबनस्य तादृशविरोधिबाधादिविषयकत्वेपि नातिप्रसंगः स्वावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकतादृशज्ञानविरोधिविषयिताकधर्मवत्त्वमिति फलितार्थः। अ
त्र च विषयितानिष्ठं स्वरूपसंबंधरूपं तादृशज्ञानविषयकग्रहप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात्मकतादृशज्ञानविरोधित्वमेव निवेशनीयं न तु विषयनिष्ठनिर्वाच्यं तादृशज्ञानविरोधि-
त्वं तस्यैव लक्षणत्वसंभवे विशेषवैयर्थ्यप्रसंगात्॥ विषयनिष्ठस्य निर्वाच्यतादृशज्ञानविरोधित्वस्यैव तदपेक्षया लघुतया तदेवाहतादृशज्ञानविरोधित्वं वेति तादृशज्ञानविरोधित्वं
यदि तादृशज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयिताकधर्मवत्त्वं तदा पूर्वनिरुक्तयथाश्रुतलक्षणार्थ एव पर्य्यवसानान्निर्वन्हिः पर्वतो वन्हिमानित्यादिस्थलीयदोषा-

विषय

ष्ठत्वसंबंधावच्छिन्न वन्ह्यभावादिधर्मितावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकता । तत्संबंधावच्छिन्नेत्यर्थः । स्वपदेन प्रतिबध्यज्ञानं

जा॰सा॰ व्याप्तिताद्वस्थ्यमितितन्निर्वक्ति। ज्ञानविरोधित्वंचेति। तद्विषयविषयकेति। तथाचनिर्वन्हिःपर्वतोवन्हिमानित्यादौतादृशज्ञानविरोधिज्ञानाप्रसिद्ध्यावपितद्विषयविषयक
१५ स्यनिर्वन्हिःपर्वतइत्यादिज्ञानस्यप्रतिबंधकंयद्वन्हिमान्पर्वतइत्यादिज्ञानंतद्विषयितामादायैवंवन्हिमत्पर्वतादिरूपतत्स्थलीयाश्रयासिद्ध्यादौलक्षणसमन्वयः। अथघ
टवद्भूतलादिरूपोदासीनविषयकसमूहालंबनात्मकपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यतद्व्याप्यहेतुप्रकारकज्ञानविषयविषयकघटवद्भूतलादिज्ञानप्रतिबंध
कज्ञानेविषयघटाभाववद्भूतलादावतिव्याप्तिः। नचपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यतन्निरूपितव्याप्तिविशिष्टहेतुतावच्छेदकाव
च्छिन्नप्रकारकग्रहत्वव्यापकविषयिताघटितधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयिताकधर्मवत्त्वनिवेशान्नदोषः घटवद्भूतला
दिविषयितायास्तादृशग्रहत्वाव्यापकत्वादितिवाच्यं यतः पर्वतांशेवन्हिमत्त्वावगाहिनोनिर्वन्हिःपर्वतइत्यादिज्ञानस्यापिवन्हिप्रकारकत्वात्तन्निरूपितानिर्वन्हित्वा
दिप्रकारतानिरूपितपर्वतादिविषयितासैवानाहार्य त्वविशिष्टतयावन्हिमत्पर्वतइत्यादिज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदिकातस्याश्चनिर्वन्हिपर्वतोवन्हिमानित्याद्याकारका
हार्यज्ञानसाधारण्येमानाभावः आहार्यज्ञानसामग्र्यास्तादृशविषयिताप्रयोजकत्वासिद्धेर्विपरीतज्ञानाभावघटितायास्तादृशविषयिताप्रयोजकानाहार्यज्ञानसा
त्व मग्र्याश्चाहार्यज्ञानाजनकत्वात् तादृशग्रहव्यापिकावन्हिमत्त्वादिप्रकारतानिरूपितातादृशपर्वतादिविषयतासाचनप्रतिबध्यतावच्छेदिकेतिनिर्वन्हिप्रकारतानिरू
पितपर्वतादिविषयितात्वेननिर्वन्हिःपर्वतइत्यादिज्ञानीयविषयितातथाविधग्रहत्वव्यापिकेतिचेत्तर्हिविषयितात्वादिनाघटवद्भूतलादिविषयितानामपितद्व्यापकतयोदा
सीनपदार्थेनोरणाशक्यमितिमैवंयद्रूपावच्छिन्नेयद्रूपावच्छिन्नप्रकारतात्वावच्छिन्नतादृशग्रहत्वव्यापकंतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारकग्रहत्वाव
च्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकस्वावच्छिन्ननिरूपितविषयताकधर्मत्वस्यविवक्षणीयतयासर्वसामंजस्यादितिदिक्। अत्रास्वरससूचनायकेचि कश्चि६
दितिस चोक्तयुक्त्यानिर्वन्हिर्वन्हिमानित्यादिस्थलीयदोषासंग्रहेणनचधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यासत्यावन्हिप्रकारकज्ञानेप्रतिवन्ह्यभावज्ञानस्यप्रतिबंधकतामतेनिर्वन्हि
वन्हिमानित्येतादृशसमानविषयकानाहार्यवन्हिमानित्याकारकज्ञानप्रतिबंधकतामादायलक्षणसमन्वयः संभवतीतिवाच्यंतादृशमताश्रयणेपर्वतोवन्हिमानित्या
दौवन्ह्यभाववद्ध्रदादेर्दोषताप्रसंगात्॥ यादृशेति। सर्वत्रयद्रूपावच्छिन्नार्थकतावदन्यान्यत्वमितियत्रयादृशपक्षसाध्यहेतुस्थलेयादृशदोषज्ञानस्यप्रतिबध्यज्ञानेप्र
सिद्धमितियथानिर्वन्हिःपर्वतोवन्हिमान्धूमादित्यादौवन्हिविशिष्टपर्वतादिरूपाश्रयासिद्धिधूमाभावविशिष्टस्वरूपासिद्ध्यादीनांज्ञानस्यतत्रतादृशदोषाणांग्राह्याभाव
तद्व्याप्यरूपघटकभेदेनविशेषणविशेष्यभावभेदेनचविभिन्नानामननुगमेनविशिष्टपक्षेविशिष्टसाधनवैशिष्ट्यग्रहविरोधित्वरूपासिद्धित्वादिनैवतावदन्यान्यत्वघटक

 २ निर्वन्हिरूप

भेदप्रतियोगितया निवेशो न तु वन्हिविशिष्टपर्वतत्वनिर्धूमत्वविशिष्टनिर्वन्हित्वादिना प्रयोजनविरहात्। यत्स्थलीयस्य च यादृशदोषविषयकज्ञानस्य प्रतिबध्यज्ञानमप्रसि
ध्य द्धं यथा निर्वन्हिर्वन्हिमान् इत्यादिस्थलीयस्य बाधादेर्ज्ञानस्य तत्र दोषाणामगत्या वन्ह्यभावविशिष्टनिर्वन्हित्ववन्ह्यभावव्याप्यविशिष्टनिर्वन्हित्वनिर्वन्हिनिष्ठवन्ह्यभावव
त्वतन्निष्ठवन्ह्यभावव्याप्यत्वादिनानुगतरूपेणैव निवेशः। अत्र विशिष्टभिन्नभिन्नत्वस्य शुद्धविशेष्यसाधारणतया सर्वमाकाशवदित्यादावाकाशाभावविशिष्टसर्वादि
रूपबाधादिभिन्नत्वस्याप्रसिद्धतया च तत्तद्विशिष्टनिरूपितविषयितान्यतमविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मवत्त्वमेवाभिमतम्। अयं च प्रकारो यादृशपक्षसाध्य
हेतुकस्थले उक्तसमूहालम्बनानुमितेरप्रसिद्धिस्तत्रैवादरणीयः। यत्र तु तत्प्रसिद्धिस्तत्र लाघवाद्यथाश्रुतमूललभ्यलक्षणमेव साधीयः शब्दाभेदस्याकिंचित्करतायाः
स्वयमेव वक्ष्यमाणत्वादित्यवधेयम्। यत्र चाश्रयासिद्ध्याद्येकविध एव दोषः प्रतिबध्यज्ञानं च प्रसिद्धं महानसत्ववान्पर्वतो वन्हिमान् धूमादित्यादौ तत्र विशिष्टपक्षग्र
हविरोधित्वादिरूपाश्रयासिद्धित्वादेरेव दोषसामान्यलक्षणत्वमुचितं न तु महानसत्वाद्यभावविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नतादृशाभावव्याप्यविशिष्टपर्वतत्वाद्यवच्छि
न्नादिभिन्नभिन्नत्वस्य निरुक्तसमूहालम्बनानुमितिविरोधित्वस्य च गौरवादित्याशयेनाह एकमात्रदोषस्थल इति। एकविध एव यत्र दोषस्तद्विषयकज्ञानप्रतिबध्यज्ञा
नं च प्रसिद्धं तादृशस्थल इत्यर्थः। तेन ग्राह्याभाववत्ताव्याप्यभेदेन विशेषणविशेष्यभावभेदेन च सर्वदोषाणां नानात्वसंभवादेकमात्रदोषस्थलस्याप्रसिद्धत्वेऽपि पर्वतान्यः
पर्वतो वन्हिमान् धूमादित्यादावेकमात्रदोषस्थले च ग्राह्याभाववत्ताव्याप्यरूपघटकादिभेदेन विभिन्नाश्रयासिद्ध्यादीनामननुगमकरूपाभावेन तावदन्यान्यत्वस्य लक्षणत्वा
वश्यकत्वे च न क्षतिः तत्त्वं तादृशात्वं निरुक्ताश्रयासिद्धित्वादिकमिति यावत्॥ इदमुपलक्षणं यत्र परामर्शविरोधिनो व्यभिचारविरोधासिद्धयस्त्रयो दोषा न तु बाधप्रतिरो
धौ पर्वतो वन्हिमान् ह्रदत्वादित्यादौ तत्र परामर्शविरोधित्वमेव सामान्यलक्षणं यत्र बाधप्रतिरोधासिद्धयो दोषा न तु व्यभिचारविरोधौ ह्रदो वन्हिमान् धूमात् कांचनमयह्र
दो वह्निमान् धूमाद् ह्रदः कांचनमयवन्हिमान् धूमाद् ह्रदो वन्हिमान् कांचनमयधूमादित्यादौ तत्र विशिष्टपक्षे विशिष्टसाध्यसाधनयोर्वैशिष्ट्यावगाहियद्ज्ञानं तद्विरोधित्वमेव तथा ए
वं यत्र व्यभिचारासिद्धी एव दोषौ कांचनमयः पर्वतो धूमवान् वन्हेरित्यादौ तत्र विशिष्टपक्षविषयकव्याप्तिविशिष्टसाधनग्रहविरोधित्वादिकं तथेत्यपि बोध्यम्। तद्धर्मावच्छिन्नभि
पिल न्नत्वरूपलक्षणघटकतत्तद्धर्माणां भागासिद्धतया हेत्वाभाससामान्येतरभेदानुमापकत्वेऽपि व्यभिचाराद्वारकतया तदितरांशस्य वैयर्थ्यमित्यत आह सचेति। स चान्योन्याभावो
तिरिक्त एवेति योजना स च तत्तद्धर्मावच्छिन्नभेदकूटावच्छिन्नप्रतियोगिताकश्चातिरिक्तः तत्तद्धर्मातिरिक्तः तथा च धर्मिभेदान्नवैयर्थ्यं तत्तद्धर्मावच्छिन्नभेदमात्रावच्छिन्न
प्रतियोगिताकान्योन्याभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकीभूतभेदप्रतियोगितावच्छेदकतत्तद्धर्मस्वरूपत्वेऽपि तादृशभेदकूटावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वस्य नानाधर्मेषु क॰

च

जा॰सा॰ ल्पनापेक्षयातद्विशिष्टस्यैकस्यैव भेदस्य लाघवेन कल्पयितुं युक्तत्वादित्यभिप्रायः एतच्च यथाश्रुताभिप्रायेणतद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितविषयितान्यतमविषयितानिरूपकतावच्छे
१६ दकधर्मवत्वस्य लक्षणत्वे त्वधिकविकाशतया विशेषणसार्थक्यमित्यवधेयं ननु साध्यादिभेदेन लक्षणभेदे ह्रदो वन्हिमानित्यादिस्थलीयलक्षणस्य पंचहेत्वाभासासाधारण्यसंभ
वात्तादृशलक्षणाक्रांतानां पंचविधत्वोक्त्यसंगतिरित्यत आह। एवंविधभेदोक्तिस्त्विति। पंचविधत्वोक्तिरित्यर्थः। तत्संभवस्थलेति यत्र पंचानामेव हेत्वाभासानां संभवो गौरवः स
घटत्वादित्यादौ तत्स्थलीयलक्षणाक्रांतस्य पंचविधत्वाभिप्रायेणेत्यर्थः। नन्वेवं लक्षणाननुगमादितरभेदानुमाने भागासिद्धिरित्यत आह। व्यभिचारादेरित्यादिसाध्यादिभेदनियं स्व॰
क त्रितत्वात्। साध्यादिभेदनियंत्रितलक्ष्यतावच्छेदकत्वात्। तथा च लक्षणस्येव लक्ष्यतावच्छेदकस्याप्यननुगमान्न भागासिद्धिरिति भावः। नन्वेवमननुगतोक्त्यसंभवात्। नायंप्रका
रः साधीयानित्यत आह। शब्दाभेदस्येति। इदं पुनरिहावधेयं तावदन्यान्यत्वंभिन्नमितरभेदानुमापकमेव न तु दोषपदप्रवृत्तिनिमित्तं तथा सति निर्वन्हित्वविशिष्टवन्हेः साधने धू
मो दुष्ट इत्यादौ दुष्टपदस्य वन्ह्यभावविशिष्टनिर्वन्हित्वावच्छिन्नान्यतमवदर्थकतया निर्वन्हित्वविशिष्टवन्हिसाधने इत्यादेरनन्वितार्थकत्वप्रसंगात्। अनुमिति असिद्ध्या
तस्य हेत्वन्वयिनिर्वन्हित्वविशिष्टविशेष्यकवन्ह्यनुमित्यभावप्रयोजकत्वार्थकत्वासंभवात्किंत्वभावप्रयोजकभ्रमान्यवृत्तिविषयितानिरूपकत्वमेव तथा उक्तस्थले त
प्रकारताप्रकारतानिरूपितव्याप्तिप्रकारतानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नप्रकारता चोभयमेव साधनपदार्थः प्रकारतारूपतदर्थैः परं तदर्थैकदेशव्याप्तिप्रकारतानिरूपकप्रकारतायां
च षष्ठ्यंतवन्हिपदप्रतिपाद्यस्य वन्हिनिष्ठत्वस्य स्वरूपसंबंधेन साधनपदार्थप्रकारतारूपेसप्तम्यंतार्थस्य निर्वन्हित्वादिविशिष्टविशेष्यतायाश्च निरूपितत्वसंबंधेनान्वयः सा
धनपदोत्तरसप्तम्या निरूपकत्वं हेतुत्वं चार्थः निरूपकत्वे निरुक्तसाधनपदार्थयोः पृथगन्वयः तदन्वितनिरूपकत्वे च हेतुत्वान्वयः हेतुत्वान्वयितादृशनिरूपकत्वयोर्दोषपदार्थघटका
भावेन्वयः तथा च निर्वन्हित्वविशिष्टविशेष्यतानिरूपितवन्हिनिष्ठप्रकारतानिरूपकत्वस्य तादृशविशेष्यतानिरूपितायां वन्हिप्रकारतानिरूपितव्याप्तिप्रकारतानिरूपित
धूमत्वावच्छिन्नप्रकारतातन्निरूपकत्वस्य द्वयोरभावप्रयोजकभ्रमान्यवृत्तिविषयितानिरूपकवानित्येवान्वयबोधः प्रतिबंधकीभूतभ्रमविषयितानिरूपकाभावमादाय प
र्वते वन्हिसाधने धूमो दुष्ट इत्यादिप्रयोगवारणाय विषयितायां भ्रमान्यवृत्तित्वं निवेशितं दोषघटककेवलसाध्यादौ दोषव्यवहाराभावात्। अत्रायं दोष इत्यादौ स्वविषयकनि
श्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिनिष्ठतादृशोभयाभावाधिकरणतात्वव्यापकविरोधिविषयिताप्रयोज्यताकधर्म एव दोषपदार्थ इति दिक्। असाधारण्यस्यापक्षवृत्तित्वे सति साध्य
व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वात्मकस्य सत्प्रतिपक्षस्य च पक्षनिष्ठसाध्याभावव्याप्यवत्त्वरूपस्य बुद्धेर्विरोधिविषयकतया साध्यवत्ताज्ञानप्रतिबंधकत्वं निर्विवादमेव एवं च त राम॰
ज्ज्ञानदशायां हेतोरनुमितित्यजनकतया तद्बुद्धेः प्रतिबंधकत्वमावश्यकमित्येतादृशायथाश्रुतार्थपरस्य दशाविशेष इत्यादिमूलस्यानुपपत्तिरन्यथासाधारण्यादिज्ञानप्रतिबंधक १६

प

ताया अपि व्यवस्थापयितुमुचितत्वात् अतस्तादृशमूलमन्यथाव्याख्यातुमवतरणिकामाह। स्यादेतदिति इत्यत्रासाधारण्ये तत्स्थलीयासाधारण्यरूपदोषप्रकारकहेतु-
विशेष्यकभ्रमविषये सर्वसाध्यवद्व्यावृत्तत्वात्मके अव्याप्तिरिति तद्विषयकत्वस्य निरुक्तानुमितिप्रतिबंधकहेतुविषयकज्ञानसाधारणतया तादृशप्रतिबंधकतातिरिक्तवृ-
त्तित्वादिति भावः ननु केवलं सर्वसाध्यवद्व्यावृत्तत्वं न दोषः अपि तु साधानवृत्तित्वविशिष्टं तादृशविशिष्ट विषयकत्वं तु न प्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्ती त्यत आह सर्वेति तत्रेहे
तावसत्वात् अवृत्तेः साध्यवतिपक्षे हेतौ वृत्तेरिति शेषः तथा च तादृशविशिष्टस्याप्रसिद्ध्या तस्य दोषत्वासंभवेन प्रसिद्धस्य अविशिष्टसाध्य व द्व्यावृत्तत्वस्यैव तत्र दोषताया
आवश्यकत्वादिति भावः अद्रव्यद्रव्यत्वादाविति असमवेतद्रव्यत्वादावित्यर्थः असमवेतत्वस्य ध्वंससाधारणतया नित्यताव्याप्यत्वासंभवाद्विशेष्यांशनिवेशः अप्यनं-
तरं अव्याप्तिरित्यनुषज्यते तद्विषयकत्वस्य पक्षाविषयकज्ञानसाधारणतया प्रतिबंधकतातिरिक्तत्वेत्येव आह पक्षस्येति तथा च पक्षघटितविशिष्टाप्रसिध्या पक्षाघटि-
तस्यैव दोषत्वमावश्यकमिति भावः तयोस्तादृशस्थलीयदोषत्वेनाभिमतयोरुक्तधर्मयोः शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादिविशेष्यकनित्यत्ववद्व्या वृत्तत्वादिज्ञानवि-
षये व्याप्तिः शंकानास्पदत्वाद् लक्ष्यताभ्युपगमेन तत्परिहारस्य चासन्तासंभवदुक्तत्वात् हेतुपदं सद्धेतुपरं तथा व्याचष्टे हेत्वोरिति सद्धेत्वोः साध्यवद्व्यावृत्तत्वरूपासाधा-
रण्यसाध्याभावव्याप्यत्वलक्षणकत्वरूपसत्प्रतिपक्षत्वासंभवादसाधारणसत्प्रतिपक्षपदे न्यथा व्याचष्टे असाधारण इति तथा प्रकृते सत्प्रतिपक्षपदार्थः प्रकृतसद्धेत्वो-
र्दुष्टतारूपाभासत्वयोगादाभासपदमन्यथा व्याचष्टे आभासत्वादिति तद्बुद्धेरित्यत्र तत्पदस्य हेतुपरत्वं न संभवति सत्प्रतिपक्षस्थले प्रतिबंधकज्ञानस्य हेतुविषयकत्वा-
नियमात् हेतुविषयकथनस्याप्रयोजकत्वात् बुद्धिपदस्यापि बुद्धिसामान्यपरत्वं न संभवति हेत्वादिमात्रविषयकज्ञानस्याप्रतिबंधकत्वाद् तस्तत्पदस्य हेतुपक्षोभयपरत-
या बुद्धिपदस्य साध्यवद्व्यावृत्तत्वसाध्याभावव्याप्यवत्त्वावगाहिबुद्धिपरतया तद्बुद्धिपदं हेतुविषयकसाध्यवद्व्यावृत्तत्वबुद्धिपक्षविषयकसाध्याभावव्याप्यवत्ताबुद्धि-
परत्वेन व्याचष्टे तद्बुद्धेरिति तयोर्लक्ष्यतालाभायैव हेत्वोरित्यनंतरं श्रुत एवकारो नैयोजनीय स्तदर्थं अंतर्भाव्य व्याचष्टे प्रतिबंधकत्वपरमायातीति परं केवलं अवधारणव्य-
वच्छेद्यं स्पष्टयति नेत्विति तद्विषयस्य तादृशबुद्धिविषयस्य दोषत्वं दोषलक्षणलक्ष्यत्वं असत्वात् लक्ष्यताप्रयोजकरूपस्यासत्वात् प्रतिबंधकीभूतज्ञानप्रमात्वस्यैव तद्वि-
षयस्य लक्ष्यताप्रयोजकत्वादिति भावः असत्वादिविशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादितिनार्थः एकदेशे एवाव्याप्तेराशंकिततया विशिष्टाप्रसिद्धस्य लक्ष्यतानिर्वाहकत्वविरहेणानु-
पयोगादन्यथा प्रतिबंधकीभूतभ्रमविषयस्यापि दोषत्वे बाधभ्रमेण पक्षे साध्याभावभ्रमेण तस्य भ्रमविषयसाध्याभावादिः नन्वेवमुक्तस्थले प्राचां दृशा विशेषे हेतोर्दुष्टताप्र-
वादो नोपपद्यत इत्यत आह। निर्युक्तिकस्त्विति उपदर्शितस्थलेपि दृशा विशेषे हेतोर्दुष्टतामंगीकुर्वतस्साधारण्यायलक्षणमन्यथा व्याचष्टे यत्तन्मतमुपन्यस्यति नेत्विति

जा॰सा॰ ज्ञानस्येतिषष्ठ्यंतार्थस्ययत्तदार्थेन्वयः। तथाचज्ञानसंबंधित्वंविशिष्टंयद्रूपावच्छिन्नंयत्किंचित्संबंधेनानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकमित्यर्थः। अत्राप्यवच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्ति
१७ त्वंउक्तयुक्तेस्तत्तदसुभयत्रतद्रूपावच्छिन्नपरंलक्षणार्थः अनुक्रमेणलक्षणयोरर्थः। नन्वेतावतैवकथंदर्शितसत्प्रतिपक्षादौलक्षणसमन्वयः। तत्रप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूत
विशिष्टविषयकत्वस्याप्रसिद्धेः कथंवाव्यभिचारादिकमादायसव्यभिचारादावेवलक्षणगमनंव्यभिचारादिविषयकत्वस्यैवप्रतिबंधकतावच्छेदकतयाव्यभिचारादेरतथा
त्वादित्यतआह। तच्चेति। तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकंचेत्यर्थः। भ्रमात्मकबाधनिश्चयमादायभ्रमादितायासद्धेतौदुष्टतायाअसंभवंस्फुटीकर्तुमाह। बाधेचेति। बाधज्ञान
निष्ठप्रतिबंधकतायांचेत्यर्थः अवच्छेदकइतिशेषः। पक्षस्यवास्तवसाध्याभाववत्त्वंनिविशतेनतुवैज्ञानिकमितिसूचयितुं। प्रमितेति। विषयस्यावच्छेदकत्वेयुक्तिमाह। तद्विष
यकत्वेनेति। तथाचविषयविषयकत्वस्येवविषयस्यापिविषयितयावच्छेदकत्वमक्षतमितिभावः। विरोधिसामग्रीकत्वादिति। विरोधिकोट्यनुमितिसामग्रीकालीनत्वनपराम
र्शादेः प्रतिबंधकत्वमित्यभिमानः। तथाचतदादायैवसत्प्रतिपक्षिते साधारणेचसद्धेतौतादृशाविशेषेदुष्टत्वमितिभावः। ननुज्ञाननिष्ठविरोधिसामग्रीकालीनत्वमादायक
थंहेतौदुष्टत्वंतस्यज्ञानेएवसत्त्वादित्याशंकांपरिहरति तद्वत्त्वंचेति। तद्विषयकहेतोरपीति तत्कालनिरूपिताधेयतात्मकस्यतत्कालीनत्वस्याधेयभेदेनभेदानभ्युपगम
दभ्युपगमेचाधेयतासंबंधेनतत्कालस्यावच्छेदकतयातमादायैवलक्षणसमन्वयादितिभावः।। नाभेदेनेति। विवक्षितुंशक्यमितिशेषः साध्याभाववद्वृत्तित्वादिविशिष्टसा
धनरूपदोषस्याभेदसंबंधेनहेतौसत्त्वान्नतेनसंबंधेनतद्वत्त्वविवक्षायाअप्रसक्तिःबाधेतदभावादिति। वन्ह्यभाववद्ध्रदादिरूपबाधेधूमादिहेत्वभेदासत्त्वादित्यर्थः। तथा
चतत्राव्याप्तिरितिभावः। अतएवबाधितेअव्याप्तेरेव। नाश्रयतयातद्वत्त्वविवक्षार्हमितिशेषः धूमादेर्वन्ह्यभाववद्ध्रदादिनाश्रयत्वादेकज्ञानविषयत्वादिरूपसंबंधस्य
चाधारत्वानिर्वाहकत्वा दितिभावः। अव्याप्तिमुक्त्वातिव्याप्तिमप्याह वन्हिव्यभिचारीति।। ननुसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिरूपविषयएवप्रतिबंधकतावच्छेद
कोनतुतत्तद्विशिष्टद्रव्यत्वादितदाश्रयश्चनधूमादिरित्याशंकांनिराकरोति। साध्याभाववदिति। साध्याभाववद्वृत्तिहेतौज्ञानस्येति। तादृशहेतुविषयकज्ञानस्येत्यर्थः।
तथाचवन्ह्यभाववद्वृत्तित्वादिविशिष्टद्रव्यत्वादिकमपिविषयितयावच्छेदकमेवेतिभावः। ननुधूमादेस्तादृशधर्मवत्वेपिवन्हौसाध्येधूमोदुष्टइत्यादिव्यवहारस्यना
पत्तिसंभवः उक्तयुक्त्यातद्धेतुकानुमितिविरोधिरूपवत्त्वस्यैवतत्रदुष्टताव्यवहारनियामकत्वात् अन्यथातवाप्यप्रतीकारादित्यतोन्यत्रातिप्रसंगमाह। साधारण्यादि
विषयकत्वस्यचेति। ज्ञाननिष्ठस्यज्ञानवृत्तित्वविशिष्टस्य। सत्त्वादीति सत्तावान्ज्ञानादित्यादौज्ञानहेतुकसत्ताद्यनुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकंज्ञानांशेसत्त्वाभाववद्वृत्तित्वा राम
वगाहित्वमादायसत्वेसाध्येज्ञानंदुष्टमित्यादिव्यवहारापत्तेरित्यर्थः। येनकेनापिसंबंधेनतद्वृत्तित्वंविवक्षणीयमित्यपिदूषयति। यथाकथंचिदिति। अतिप्रसंजकत्वादिति १७

उक्तधर्ममादायसत्त्वादिसाध्यके ज्ञाने धूमाद्यंशे यद्वन्ह्यभाववद्वृत्तित्वाद्यवगाहित्वं एकज्ञानविषयत्वादिसम्बन्धेन तद्वत्त्वमादाय वन्ह्यादिसाध्यके धूमादावपि दुष्टत्व-
व्यवहारापत्तेरित्यर्थः। सत्प्रतिपक्षादिस्थले विरोधिसामग्रीकालीनत्वेन प्रतिबंधकतामादायलक्षणसत्त्वमुपपादितं तत् दूषयति। विरोधिसामग्रीति। न स्वसाध्यानुमितिप्र-
तिबन्धक इति। न स्वजन्यानुमितिप्रतिबन्धक इत्यर्थः। कारणत्वप्रतिबंधकत्वयोरेकत्रानभ्युपगमादिति हृदयं। विभिन्नरूपेण तदुभयस्यैकत्रोपगमे प्रतिबन्दीसूचनाय
द्रुमणीति न प्रतिबन्धक इत्यनुषज्यते तथाच विरोधिकोट्यनुमितिसामग्रीकालीनत्वेन परामर्शादीनामनुमितिप्रतिबन्धकत्वे मणिसमवहितत्वेन वन्ह्यादीनामपि दा-
हप्रतिबन्धकत्वापत्तिः। मणिसमवहितत्वापेक्षया लाघवान्न मणित्वेनैव प्रतिबंधकता कल्प्यते इति चेत् तर्हि विरोधिसामग्रीकालीनत्वापेक्षया लाघवात् तादृशसामग्रीत्वे-
न विरोधिपरामर्शत्वेनैव वा प्रतिबन्धकत्वं प्रकृते कल्पयितुमुचितमिति कथं विरोधिसामग्रीकालीनत्वमादाय लक्षणं संगमनीयं तस्य प्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वमिति भा-
वः। कार्यानुत्पत्तिव्याप्यतावच्छेदकत्वरूपप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमेव विवक्षितम्। ननु कारणीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपं तच्च विरोधिसामग्रीकालीन-
त्वेप्यक्षतमेवेत्याह। अथेत्यादिना। यद्धर्मेति यादृशधर्मविशिष्टनिश्चयाव्यवहितोत्तरक्षणत्वव्यापकोऽनुमित्यनुत्पादस्तादृशरूपमेवेत्यर्थः। निश्चयत्वनिवेशाद्बाधादिवि-
षयकसंशयसंस्काराद्यव्यवहितोत्तरक्षणे कदाचिदनुमित्युत्पादेपि न क्षतिः। अत्र एतल्लक्षणे प्रतिबंधकतावच्छेदकमुक्तप्रतिबंधकतावच्छेदकपदेन विवक्षितं। भवति-
चेति विरोधिकोऽनुमितिसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वं कथं न प्रतिबंधकसमवहिताव्यवहितोत्तरक्षणे कार्यानुत्पादस्यावश्यकतया विरोधिसामग्रीकालीनत्वस्य निरुक्तप्रतिब-
न्धकतावच्छेदकताया आवश्यकत्वप्रदर्शनाय। तथा आवश्यमनुमित्यनुत्पादः विरोधिसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वं यदुक्तं तदेवादौ दूषयति न चेति नहीत्यर्थः॥ कालादीति।
घटितेत्यंतहेतुगर्भविशेषणं तथाच कारणसमुदायः सामग्री सा च क्वचिदपि न प्रतिबंधिका कालादिसाधारणकारणानामपि तद्घटितत्वात्। तेषां च प्रतिबंधकतावच्छेदक-
कोटिनिवेशस्य निष्फलत्वात् प्रतिबध्यकार्येपि तेषामनुगुणत्वादित्यर्थः। सत्प्रतिपक्षस्थले विरोधिकोट्यनुमितिसामग्र्यास्तत्कोट्यनुमितिप्रतिबंधकत्वमत्यन्तासंभव इति
कमेव तत्र फलानुसारेण सामग्र्या एवासत्वादित्याह। विशेषतस्त्वित्यादिना। अत्र सत्प्रतिपक्षस्थले सामग्री न प्रतिबंधिकेत्यनुषज्यते। तत्सत्वे सामग्रीसत्वे कार्योत्पादस्य दुर्वा-
रत्वात्। सामग्र्याः कार्योत्पत्तिनियतत्वादिति भावः। ननु तर्हि तत्र परामर्शद्विरूपानुमितिहेतुसत्वादनुमितिः कथमेत्यत आह। किं त्विति। विरोधिपरामर्शः साध्याभावव्या-
प्यवत्तानिश्चयः। तथा अनुमितिप्रतिबंधकः। ननु यत्र वन्ह्यभावव्याप्यवत्तापरामर्शो वन्ह्यभावाभाववान् पक्ष इति बाधनिश्चयश्च वर्तते तत्र वन्हिव्याप्यवत्ताज्ञानेन वन्ह्य-
नुमितिर्जन्यते इत्यनुभवसिद्धं विरोधिपरामर्शमात्रस्य प्रतिबंधकत्वे च तन्नोपपद्यत इत्यत आह। यद्दिचेति॥ तत्सत्वेपि विरोधिपरामर्शसत्वेपि तत्साध्यबाधावतरे तादृ-

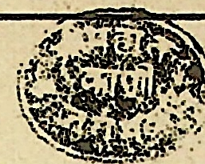
जा॰सा॰ शपरामर्शानुमेयविरोधिकोटेः पक्षे भावनिश्चयदशायां। नानुमितिप्रतिबंधः। न प्रकृतसाध्यानुमित्यनुत्पादः। अप्रामाण्यग्रहाभावस्येत्यनंतरं वैशिष्ट्यमित्यनुषज्यते॥ तद
१८ भावस्य विरोधिकोटिविरहनिश्चयाभावस्य तत्र विरोधि परामर्शस्य प्रतिबंधकतावच्छेदकगर्भे निवेश्यत्वामिति अत्र विपरीतकोटिव्याप्यवत्तापरामर्शदशायां तत्कोटि
विरहनिश्चयसत्वे सत्परामर्शे भ्रमत्वग्रहानंतरमेवानुमितिः स्वीक्रियते न तु अन्यथेति भ्रमत्वग्रहाभाववैशिष्ट्यवैशिष्ट्यनिवेशे नैवोपपत्तौ तादृशबाधग्रहाभाववैशिष्ट्य
निवेशो व्यर्थ इत्यनिर्भरसूचनाय यदि चेत्युक्तं। अप्रामाण्यग्रहाभाववैशिष्ट्यस्य दृष्टांतविधया प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वं चदर्शितं नन्वस्त्वनुमितिविरोधिपरामर्शमात्रं प्र
तिबंधकं तथापि न घटितविरोधिसामग्रीकालीनज्ञानस्य फलानुत्पादनियतत्वात् तादृशसामग्रीकालीनत्वस्य निरुक्तप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वं दुरूपवादमेव। एवं च तथा
विधविरोधिपरामर्शकालीनत्वमादायापि दृशाविशेषे सत्प्रतिपक्षितस्य हेतोर्दुष्टत्वमुपपद्यत एवेत्यतो विरोधिपरामर्शादिकालीनत्वसमशीलबाधादिभ्रमकालीनत्वमादाय सद्धे
तावतिप्रसंगमाह। तथाचेति तथाविधेति भ्रमप्रमासाधारणेत्यर्थः। अपीत्यनंतानुमितिरित्यनुषज्यते तथा च तादृशबाधादिग्रहकालीनमपि निरुक्तप्रतिबंधकतावच्छेद
कत्ववद्भवत्येवेति भावः। इतिइत्यतः अतिप्रसंगइति। बाधादेरनित्यदोषतायाः केनाप्यनभ्युपगमेनेष्टापत्त्यनवकाशादिति भावः विरोधिपरामर्शकालीनत्वमादाय सर्वत्र
सत्प्रतिपक्षितदुष्टत्वं नोपपादयितुं शक्यत इत्याह। नचेति नहीत्यर्थः। अतीतादेरिति। तथा चातीतादिसद्धेतौ विरोधिपरामर्शदशायाभवन्मतसिद्धसत्प्रतिपक्षितत्वं नोपपद्य
तइति भावः। सत्प्रतिपक्षिते सद्धेतौ विरोधिव्याप्यवत्पक्षाप्रसिद्धावपि प्रतिबंधकीभूतभ्रमविषयप्रसिद्धविरोधिव्याप्त्यादिरेव दोष इति मतं दूषयति। यद्पीति। यद्विषयकत्वेने
तितृतीयार्थः स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वं न तु अनतिरिक्तत्वरूपं तथासति विरोधिव्याप्त्यादेर्दोषत्वानुपपत्तेः। प्रतिबंधकतायाः ज्ञाननिष्ठत्वविशेषणं कामिनीजिज्ञासादिनि
ष्ठप्रतिबंधकतावच्छेदकधर्मे अतिप्रसंगवारणाय। ननु विरोधिकोटिव्याप्यत्वस्य पर्वतो वन्हिमान्धूमात् पर्वतो न वन्हिमान् जलत्वादित्यादौ प्रतिबंधकीभूतज्ञानविषयसम
वायात्संबंधावच्छिन्नपक्षधर्मतायाश्च प्रकृतहेतावभावात्कथं तस्य दुष्टत्वमत आह तद्वत्त्वमपीति। विरोधिव्याप्त्यादिमत्वमपीत्यर्थः तज्ज्ञानरूपेणेति। विषयकज्ञान
विषयत्वात्मकेनेत्यर्थः संबंधविशेषस्याविवक्षितत्वादिति भावः। तादृशसंबंधवत्तां प्रकृतहेतौ उपपादयति तस्येति। विरोधिव्याप्त्यादिज्ञानस्येत्यर्थः। समूहालंबनतयेति
नचैवं क्रमिकपरामर्शद्वयस्थले सत्प्रतिपक्षितत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं। तत्रापि तादृशव्याप्त्यादिप्रकारकप्रसक्तहेतुविषयकेश्वरज्ञानादिकमादाय तद्वत्त्वोपपत्तेः साध्याभाव
वत्पक्षविषयकत्वेन साध्याभावप्रकारेण पक्षावगाहित्वेन साध्याभाववत्पक्षज्ञानेति। साध्याभावप्रकारकपक्षज्ञानांशे प्रमात्वविषयकत्वेनेत्यर्थः मतभेदेन विकल्पः। तस्यता राम
दृशज्ञानस्य साध्यवत्यपि पक्षे साध्यवत्यपि सति। अतिव्याप्तेरिति पर्वतो वन्हिमान्धूमादित्यादौ भ्रमात्मकबाधादिज्ञाननिष्ठप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयितानिरूपकत्वस्य भा १८

वादेः स्वविषयकज्ञानविषयत्वादिसंबंधेन वैशिष्ट्यस्य हेतौ सत्वादिति भावः। इदमुपलक्षणं। वन्हिमान्धूमादित्यादौ भ्रमात्मकविरोधिपरामर्शशून्यकाले पित्तद्विषयविरोधिव्या-
प्त्यादिकमादायापि हेतोर्दुष्टत्वप्रसंगो बोध्यः। तदापि पक्षांशे तद्विशिष्टविशेषणकसमूहालंबनज्ञानसंबंधेन हेतौ तद्वैशिष्ट्यसंभवात्। अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमेवावच्छेदकत्वं विव-
क्षणीयमित्यभिप्रायेण बाधभ्रमप्रतिबंधकतामादायातिप्रसंगस्योद्धारमाशंकते विशिष्टेति साध्याभावविशिष्टपक्षविषयकत्वमेव प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्ति न तु साध्या-
भावमात्रविषयकत्वमित्यर्थः विशिष्टं च साध्याभावविशिष्टपक्षश्च। तत्र बाधस्थले सर्वत्र तादृशवैशिष्ट्यं सिद्धमेवेत्यभिमानः। भ्रमं निराकरोति। तत्किमिति। पक्षावृत्तिसाध्य-
कसत्प्रतिपक्षे साध्याभावव्याप्य विशिष्टपक्षस्याप्रसिद्धत्वात्। सर्वत्रेति। सत्प्रतिपक्षतया भवन्मतसिद्धे प्रसिद्ध इति तथा चानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वं विव-
क्षितुमशक्यमिति दर्शितातिव्याप्तिर्दुर्वारैवेति भावः। तद्धत्वघटकसंबंधविवक्षापि दूषयति यथाकथंचिदिति। अतिप्रसक्तं सद्धेतुसाधारणं तथा च पर्वतादिर्वन्ह्यादिमत्वे साध्ये धू-
मादेर्दुष्टताव्यवहारापत्तिरिति भावः। तादृशसंबंधेन तद्धत्वस्य धूमादिरूपसद्धेतुसाधारणत्वं स्फुटयति धूमादेरिति ज्ञानरूपेण स्वविषयत्वेन तदाश्रयत्वादिना आदि-
नाएककालीनत्वादिपरिग्रहः॥ व्यभिचारादिसत्वात् वन्ह्यभाववद्वृत्तित्वादि सत्वात्। ननु यादृशसंबंधावच्छिन्नय प्रकारतानिरूपितधर्मिविशेष्यताशालित्वेन-
ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तेन संबंधेन तद्धत्वमेव दुष्टत्वं वाच्यं। एवं च स्वरूपादिसंबंधावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिप्रकारतानिरूपितहेतुविशेष्यताशालित्वेनैव व्यभिचारा-
दिज्ञानस्य प्रतिबंधकतया तेन संबंधेन तद्धत्वस्य च प्रकृतहेतावभावात् नातिव्याप्तिरित्याशंकां निराकुरुते यादृशेति। सर्वत्र सत्प्रतिपक्ष इति ह्रदो वन्हिमान्धूमवत्तद्वृत्त्यादि-
स्थले धूमकह्रदादिरूपहेतौ व्याप्यताघटकसंबंधेन वन्ह्याद्यभावव्याप्यवत्ताया असत्वादिति भावः। ह्रदो वन्हिमान्धूमादित्यादौ धूमादिरूपहेतौ व्याप्यताघटकसमवाया-
दिसंबंधेन वन्ह्याद्यभावव्याप्यधूमत्वादिमत्तायाः सत्वात्। सर्वत्रेत्युक्तं। क्वचित्स हेताविति। सद्धेतुदशायामपि क्वचिदित्यर्थः। पर्वतो वन्हिमान्धूमादित्यादौ विरोधिपराम-
र्शासमवधानदशायामपि प्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारताश्रयवन्ह्यभाववन्हिमदन्यत्वव्याप्यादेस्तादृशप्रकारतावच्छेदकस्वरूपादिसंबंधेन धूमादिवृत्तित्वादिति भावः। यत्तु
ज्ञानसंबंधेन तद्धत्वमेव दुष्टत्वं। ज्ञाने च विशिष्टव्यवहाराद्यनुरोधात् क्वचिदेव कदाचिदेव कस्यचित्संबंधः एवं च विरोधिव्याप्यादेर्ज्ञानविरोधिपरामर्शदशायामेव प्रकृतहेतौ तत्सं-
बंधस्तदैव तत्र दुष्टताव्यवहारात् साध्याभावादेर्ज्ञानं तु न तत्र कदाचिदपि तथा परमेश्वरादिसाधारणं साध्याभावविशिष्टपक्षादेर्ज्ञानं तु तत्र सर्वदैवेति। न तु हास्यास्पदमेव सकलाभियुक्त-
पुरुषसाधारणस्यनियतव्यवहारस्यासिद्धत्वात् वासनाविशेषवता तादृशव्यवहारस्य विपरीतस्यापि संभवात्। ज्ञानस्य नियतसंबंधत्वासाधकत्वादिति। बाधसत्प्रतिपक्षज्ञानयोः प्र-
त्यक्षशाब्दज्ञानप्रतिबंधकत्वमादायबाधसत्प्रतिपक्षयोरनुमितिमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रयोज्यतानिरूपितप्रयोजकताश्रयाभावप्रतियोगिज्ञानविषयत्वरूपं लिंगासाधारणदोषत्वं न

जा॰सा॰ संभवतीत्याशयेनमणिकृतातादृशप्रतिबंधकतायांचयुक्तिर्नोक्तेतिन्यूनतापरिहारायतत्रयुक्तिमाह स्थाणुत्वाभावस्येति।स्थाणुत्वप्रत्यक्षशाब्दयोरिति।समानधर्मितावच्छेदकस्य
१९ स्थाणुत्वप्रकारकस्यलौकिकसन्निकर्षाद्यजन्यप्रत्यक्षस्यशाब्दस्यचेत्यर्थः।एवं शाब्दबुद्धौबाधतदभावव्याप्यवत्ताज्ञानयोः प्रतिबंधकत्वेनशिरःकपालमिति नरशिरःकपालंशुचि
त्वानुमापकेतद्व्यंग्यकप्रामाण्य गत्वपरामर्शेनस्वतःफलहरावागमन शौचबोधविरोधःस्यादित्यर्थः सचानुभवविरुद्धः तत्रप्रामाण्यगत्वज्ञानदशायामपिशाब्दाशौचज्ञानस्या
नुभवसिद्धत्वादितिभावः स माधत्तेतत्रेति।तादृशौचज्ञानप्रा क्कालइत्यर्थः।अनुकूलतर्काभावेनव्याप्तिनिश्चयस्यबलवतरागमविरोधेनानुमि तेश्च नसदितियोजना।
एवंचवास्त वव्याप्यधर्मस्ययेनकेनापिरूपेणज्ञानमेवनविरोधिअपितुव्याप्यत्वेनरूपेणअत्रचप्रा ण्यंगत्वस्यज्ञानेपिव्याप्तिग्राहकतर्कविरहेणव्यभिचारशंकयाशौच
व्याप्यत्वेनतज्ज्ञानंसंभवतिकारणांतरविरहेणयत्रव्यभिचारशंकाविरहः तत्रकथंचित् व्याप्तिग्रहेपिगृहीतप्रामाण्यकागमतात्पर्यविषयविपरीतविषयकत्वेनतत्राप्रामा॰
ण्यंगृह्यतेतथाचतादृशप्राप्यंगत्वज्ञानेनशौचानुमितिजननेशाब्दाशौचज्ञानप्रतिबंधेवाप्रभवतीतिसमुदायार्थः आगमेप्रामाण्यग्रहश्चविशिष्टपरिग्रहादिनैवभवतियाव॰
न्नतादृपूपरामर्शेनाप्रामाण्यंगृह्यतेतावन्नभवत्येवागमप्रवृत्तिरितिभावः यद्वेत्यादिग्रंथेनबाधादिज्ञानस्यानुमित्य तिरिक्तज्ञानाप्रतिबंधकत्वव्यवस्थाप्यबाधादेः
लिंगासाधारणदोषत्वमेवोपपादितं।तन्नसंगच्छतेबाधितार्थस्यशाब्दाभ्युपगमेऽनुमितेरप्यनपवादात् तत्राप्यप्रामाण्यग्राहकतयाबाधादिग्रहस्यप्रवृत्त्यादिविरोधितोप
पत्तेरित्यत्रकल्पेग्रन्थकृतोःनिर्भरमाह यद्वेत्यादीति।ननुआनुमानिकबाधादिदशायामपिलौकिकसन्निकर्षादितःप्रत्यक्षोत्पत्तिबाधनिश्चयसामान्यस्यप्रत्यक्षप्रतिबंध
कत्वंनसंभवतीतिअनुमित्यसाधारणप्रतिबंधकत्वंबाधनिश्चयत्वावच्छिन्नस्याक्षतमतोयद्विषयकनिश्चयत्वेनअनुमित्यसाधारणप्रतिबंधकत्वंतत्त्वरूपस्यताप्रयो॰
जकत्वाभिप्रायेणयद्वेत्यादिग्रन्थस्यबाधलक्ष्यतोपपादकत्वंसुष्टुसंगच्छतइत्यतआह प्रत्यक्षंप्रतीति समानेंद्रियजन्यबाधनिश्चयसत्वेलौकिकप्रत्यक्षस्यापिअनुत्पत्तेरानुमानि
केतिनिश्चयविशेषणंशब्दप्रतीति तथाचतावतैवलिंगासाधारणदोषत्वव्याघातइतिभावः। तत्रापितद्प्रतिबंधकत्वमाशंकते।योग्यतेति अन्यथासिद्धत्वादिति बाधादिनिश्च
यदशायांयोग्यताज्ञानरूपकारणविरहेणैवशाब्दज्ञानानुत्पादादितिभावःतदभावःबाधादिनिश्चयाभावः तत्रशाब्दबुद्धौयद्यपियोग्यबाधसंशयद्वितीयक्षणेस्मरणाद्यात्मका
योग्यतानिश्चयेसति द्वितीयक्षणेशाब्दज्ञानवारणायतदभावस्यशाब्दबोधहेतुत्वस्यआवश्यकत्वंतथापिबाधादिज्ञानस्यशाब्दाप्रतिबंधकत्वेपिनिर्विवादोपनीतभान
विशेषप्रतिबंधकतयैवबाधादेर्लिंगासाधारणदोषत्वनिराकरणंसंभवात् तत्रैव त न्निराकरोति एवमपीतिउपनीतभानविशेषदोषविशेषाजन्योपनीतभानत्वेनबाधनिश्चया राम
द्यभावत्वेनदुर्वारत्वादितिबाधादितिनिश्चयदशायामनुमितेरिवतादृशोपनीतभानानुत्पादस्यसर्वानुभवसिद्धत्वादितिभावः॥ ॥ इतिश्रीगदाधरकृतासामान्यनिरुक्तिः॥ १९

॥समाप्ता॥ कान्यकुब्जवंशावतंसन्यायशास्त्राध्यापककुंजलालवाजपेयिनांसाहाय्यमवलंब्यपंचलक्षण्यादिग्रंथाः——काशीनाथशास्त्रिणाशोधिताः॥ वाराणसीप्रसा
दस्यनियोगेनतु यत्नतः॥ काशीसंस्कृतमुद्रायामंकितायशिलाक्षरैः॥१॥ श्रीकाशीजीमेंज्ञानवापीकेपूर्वफाटकपरश्रीविश्वनाथजीकेपासमहाराजशिवलालदुबेजीइन
केमकानमेकाशीसंस्कृतमुद्रायंत्रमेंछपी जिनकोलेनाहोयउन्होनेइसकार्यकेसंपादकबाबूवाराणसीप्रसादयाकचौरीगलीमेभाईप्रतापसिंहजीकेदुकानपरमिलैगी॥ ॥॥
मितिचैत्रकृष्णा २ गुरुवासरेसंवत् १९३०॥

॥इतिगदाधरकृतासामान्यनिरुक्तिःसमाप्तिमगमत्॥ राम ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ हेत्वाभासस्वरूपनिर्णयविजयप्रयोजकत्वान्निरूप्यते ॥ तत्रानुमितिकारणीभूताभावप्रतियोगियथार्थज्ञानविषयत्वं यद्विषयत्वेन लिंगज्ञानस्यानुमितिप्रति
बंधकत्वं ज्ञायमानं सदनुमितिप्रतिबंधकत्वं मतत्वं वा हेत्वाभासत्वं दशाविशेषे हेतावेवासाधारणसत्प्रतिपक्षयोराभासत्वात् तदुद्धेरनुमितिप्रतिबंधकत्वाय यद्यपि बा
धसत्प्रतिपक्षयोः प्रत्यक्षज्ञानं ज्ञानप्रतिबंधकत्वान्न लिंगाभासत्वं तथापि ज्ञायमानस्याभावस्यात्र लक्षणं यद्वा प्रत्यक्षादौ बाधेन ज्ञानप्रतिबध्यते किं तु मन्त्रजपेऽप्यमाप्यं ज्ञा
याते अनुतौ तु तानि रेव प्रतिबध्यते ॥ ते च सव्यभिचारविरुद्धसत्प्रतिपक्षासिद्धबाधिताः पंचसव्यभिचारोऽपि त्रिविधः ॥ अथहेत्वासग्रंथ

(123)